BIBLIOTECA ENERGIA

ANDRÉ MAUROIS

Dialoguri asupra comandamentului

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II"

DIALOGURI ASUPRA COMANDAMENTULUI

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ŞI ŞASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 LA 26

Toate drepturile de publicare şi reproducere rezervate Fundaţiei pentru Literatură şi Artă «Regele Carol II». Singura traducere autorizată de autor.

ANDRÉ MAUROIS

DIALOGURI ASUPRA COMANDAMENTULUI

Traducere din limba franceză de RADU CIOCULESCU

BUCUREŞTI
FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ «REGELE CAROL II»
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1940

C 45
1900

PRIMUL DIALOG

20 Aprilie 1923, la Paris, la Domnul R....

Sunt două feluri de cauze:
una necesară, alta divină.
Platon

(Locotenentul sună la ușa filosofului, care-i deschide)

FILOSOFUL
(vesel)

A! Iată-l pe Cuceritor!

LOCOTENENTUL

Cuceritorul, scumpe maestre, sosește dela Marrakech, — pe care alții l-au cucerit, — foarte mirat că se vede în ținutul Rumișilor... Am venit cu avionul și schimbarea e bruscă.

FILOSOFUL
(poftindu-l să intre)

Vizitele d-tale sunt rare și prețioase. De când războiul, care ne-a smuls pe amândoi dela Saint-Louis, a făcut din elev un locotenent și din profesor un soldat, abia dacă te-am mai văzut... Cu toate acestea, chiar în clipa în care ai sunat, mi-a venit în minte imaginea d-tale.

LOCOTENENTUL

Aş fi putut să-ţi spun de mai multe ori acelaşi lucru, dacă ai fi venit să mă surprinzi în bledul meu. Seara, aleg adesea una din cărţile d-tale, mă întind pe covor lângă câinele meu şi discut cu d-ta. Cu cât trăesc mai mult, cu atât mai puţin îţi împărtăşesc ideile, însă cu atât mai mult îţi admir caracterul şi, în fond, acesta e lucrul de căpetenie. De ce te gândeai la mine?

FILOSOFUL

(Aşezându-se lângă foc, în timp ce locotenentul, în picioare, se reazemă de cămin)

O carte mă făcea să-ţi doresc prezenţa. Autorul vorbeşte cu mult scepticism de chestiuni militare şi, în deosebi, de comandament. Ştii că am fost soldat de categoria doua în timpul războiului. Comicul realizat în paguba şefilor mă amuza. Imi place acel Kutusov al lui Tolstoi, care doarme în timp ce se ţin consilii şi dobândeşte victoria prin nemişcare; îmi place acel Joffre pe care-l descrie Pierrefeu şi inerţia sa masivă. Insă nu mă încred în judecata mea, când e turburată de patimile ce mă frământă. Deşi doream, în adâncul inimii, ca autorul meu să aibă dreptate, mă întrebam astă noapte: « Ce ar spune Cuceritorul? N'ar găsi şi el argumente bune? » Le căutam eu însumi. Dar iată că ai venit; pot să renunţ la această « conversaţie a lobilor creerului meu » şi să ajung fără scrupule avocatul Diavolului.

LOCOTENENTUL

(aşezându-se în faţa filosofului)

Ce spune Diavolul?

FILOSOFUL

Spune că la război stăpâneşte întâmplarea, că şeful propune şi evenimentul dispune; că planurile cele mai bine întocmite dau greş din pricina vre-unui accident, cu neputinţă de prevăzut, care face să reuşească pe cele mai absurde; că geniul militar este o idee scornită de civilii cuprinşi de frică şi că regulele strategiei sunt la îndemâna unei minţi de copil; că e ciudată nebunie să vrei ca un mare general să fie în acelaşi timp şi un mare spirit. S'ar putea visa vre-o meserie mai simplă? Nu există decât patru soluţii: Să stai pe loc, să baţi în retragere, să ataci centrul sau să întorci flancul. Dar vocabularul tehnic ascunde cu îndemânare această sărăcie. Mi se întâmpla că citesc în timpul războiului articolele unui strateg. « Fie linia XY, scria el, o armată A dincoace şi o armată B dincolo de această linie. Când ai obişnuinţa acestor probleme, se vede că cele două armate trebue să străbată linia XY ca să se întâlnească. » Nu cunosc nimic mai milităresc decât această precizie tăioasă în enunţarea adevărurilor elementare. In faţa evidenţei astfel galonate, spiritul civil ia poziţia de drepţi.

LOCOTENENTUL

(surâzând)

Nu crezi că orice artă şi nu numai cea militară ar apărea sub acest aspect copilăresc, dacă ai vrea să o reduci la formule? Mă iei pe nepregătite şi ar trebui să reflectăm; câte situaţii elementare poate trata un romancier? Crezi că sunt vre-o duzină? Ce e *Madame Bovary?* Istoria unei femei adulterine. Ce e *Anna Karenin ?* Istoria unei femei adul-

terine. Ce e Tannenberg? Bătălia dela Cannae. Ce e bătălia lui Weygand în Polonia? Bătălia dela Marna. Insă Tannenberg se deosebeşte tot atât de mult de Cannae, ca şi Madame Bovary de Anna Karenin. « Artă simplă şi numai de execuţie ». Ne-o spune Napoleon. Acest adevăr nu e oare valabil pentru toate artele? Ce poate conţine un Tratat de Pictură? Fraze asupra pigmenţilor coloraţi întinşi pe o suprafaţă plană. Şi crezi că valorează mai mult decât un tratat asupra ofensivei şi defensivei? Pictorul face tabloul, după cum generalul dă bătălia.

Ai citit *les Thibault?* Vei găsi acolo povestirea unei operaţii executate, pe nepregătite, de un chirurg înnăscut. Intrebuinţează unelte obişnuite: o scândură, foarfece de cusătoreasă, pense, o lampă cu petrol, însă o face, şi reuşeşte, în condiţii în care alţii ar fi şovăit sau ar fi dat greş. Mi se pare că totul constă în asta. Sunt oameni care se apucă de lucru şi-l duc la bun sfârşit, oameni pe care îi însoţeşte, oriunde se duc, rânduiala, claritatea, succesul; alţii care aduc cu ei nenorocul. Nimic nu e mai potrivnic ideii hazardului. Hazardul ar acorda succesul şi înfrângerea, când unui general, când altuia. Cesar însă a câştigat cincizeci de bătălii.

FILOSOFUL

Ar trebui să privim lucrurile mai de aproape. Cesar povesteşte ce vrea. E probabil că până şi la Roma mai mulţi centurioni nemulţumiţi spuneau: « Cesar? Unul care a avut noroc. L-am văzut la Rubicon: era nervos. In ce priveşte Galia, Labenius şi legionarul de rând au făcut totul. »

LOCOTENENTUL

La aceasta îţi voi răspunde încă o dată printr'un cuvânt al Impăratului: « Galia n'a fost cucerită de Armata Romană, ci de Cesar », şi voi încerca să ţi-o dovedesc îndată. De ce să căutăm însă pilde îndepărtate? N'am cunoscut oare cu toţii, în acest război, şefi care reuşeau şi şefi care vedeau greşit? Unii colonei mergeau totdeauna la obiectiv, alţii nu-l ajungeau niciodată. Oameni ca Pétain, Mangin, Fayolle au avansat pentrucă, la încercări egale, obţineau mai multe rezultate decât alţii. Pétain era în 1914 colonel, Fayolle, general de brigadă în retragere. Şi nici întâmplarea, nici favoarea nu i-au scos din umbră ca să-i împingă în rândul întâi. Dimpotrivă, Pétain avea prost caracter şi sinceritatea sa ofensa adesea. Numai în primejdie, vanitatea cedează şi cauţi omul aspru, dar eficace. Urmăreşte cariera lui Galliéni. In Senegal, reuşeşte. E trimis în Tonkin, reuşeşte. Madagascarul e în revoltă; e trimis acolo; pacifică insula. Efect al întâmplării? Trebue să admiţi atunci că şi Newton rezolvă din întâmplare toate problemele.

Vrei un exemplu izbitor de ceea ce este în stare să facă acţiunea unui om? Examinează cazul lui Weygand în Polonia. Succesul Ruşilor e desăvârşit. Varşovia e ameninţată; coridorul Dantzig e pe cale să fie tăiat. Soseşte Weygand. După opt zile, situaţia e restabilită şi Ruşii sunt în plină retragere. Iarăşi întâmplare? Nu, căci mecanismul despresurării poate fi urmărit. E drept că autorul d-tale ar spune că acest mecanism e simplu. Soluţia lui Weygand e clasică: fixează pe inamic pe front, constitue o masă de manevră şi atacă de flanc. In război însă, a concepe e puţin lucru; a executa e totul.

Weygand a conceput şi a executat destul de repede ca să gonească pe inamic înainte de a fi prea târziu. Or, sosirea sa în Polonia n'a creat resurse noi. Nu lipseau nici materialul, nici oamenii, nici curajul. Lipsea un şef. Lipsea Weygand. « Galia n'a fost cucerită de Armata Romană, ci de Cesar ».

FILOSOFUL

Dar, scumpul meu Militar, după ce semne misterioase, după ce virtuţi deosebite recunoşti că cineva este un Şef? Singur succesul va decide? Oare Weygand a creat victoria sau victoria l-a creat pe Weygand? Examinează la rându-ţi cazul lui Wellington. Până la moarte, a fost pentru Englezi tipul însuşi al şefului, talismanul naţional, fetişul de fier, statuia vie bătută în cuie, aşa cum a fost mai târziu Hindenburg. Presupune că ar fi fost învins la Waterloo. Câte nu s'ar fi spus despre hotărîrile sale stângace, de încăpăţânarea, de neglijenţa sa? De ce, ar fi scris civilii nemulţumiţi, de ce s'a despărţit de Blücher? Un copil putea să prevadă înfrângerea acestuia. Şi balul dat în ajunul bătăliei! Există vre-un exemplu mai tipic de nepăsare a unui M.C.G.? Wellington a fost însă victorios, şi istoricul glosează asupra geniului său. Nu ar face mai bine să vorbească de norocul său?

LOCOTENENTUL

Nu cred nicidecum că numai succesul şi mai ales succesul face pe un şef cunoscut. Dovadă că Waterloo nu schimbă nimic din admiraţia pe care o am pentru Napoleon ca şef militar. Waterloo este o gravă greşală politică a lui Napoleon, şef de Stat (care, din păcate, a săvârşit mai multe), însă calitatea manevrei sale rămâne intactă. Cel mai strălucit jucător poate pierde o partidă. Cel mai bun general poate

pierde o bătălie. Sunt piedici de neprevăzut, împotriva cărora atacul cel mai bine pus la cale se va sfărâma. Însă adevăratul şef se arată în înfrângere tot atât de bine ca şi în izbândă. Hannibal nu este nicăieri mai demn de admirat decât în ultimii săi ani în Italia, unde, învins, însă invincibil, ţine piept Romanilor necontenit întăriţi. Dar Chanzi, înfrânt, răpus de friguri, sublim, menţinând în jurul său un mic grup de entuziaşti, care nu depune armele? Arhiducele Carol este în faţa lui Napoleon un învins frumos, şi Guillaume d'Orange faţă de Luxembourg, şi Kluck faţă de Joffre, prin această răstălmăcire într'o singură noapte a tuturor ordinelor sale de marş. Nu, desigur, un şef nu e recunoscut numai după victorie, însă ceea ce susţin şi voi susţine totdeauna, în ciuda-ţi şi în ciuda Diavolului d-tale, e că, în acelaşi împrejurări şi cu acelaşi joc în mână, un mare soldat va reuşi acolo unde oricare altul va da greş.

FILOSOFUL

Nu vezi că şi acest lucru e greu de dovedit? Când doi generali se înfruntă, de bună seamă că unul trebue să fie victorios. Un om mare la doi şefi de serviciu? Pare întru câtva surprinzător. Cazul lui Pompei e de reţinut. Până la sosirea lui Cesar, merge din triumf în triumf, supune Italia, Spania, pe gladiatori şi Dumnezeu mai ştie pe cine. Cesar apare, şi Pompei, aşa cum spune fermecătorul Amyot, « seamănă la drept vorbind cu un om uimit sau îndobitocit ». Dacă însă Cesar n'ar fi existat, Pompei ar fi rămas Marele Pompei. Se poate ca, în tot timpul vieţii lor, anumite existenţe să fie favorizate de soartă, aşa cum se întâmplă la ruletă ca o coloare să iasă de cinsprezece ori la rând.

LOCOTENENTUL

Găsesc că însăşi ideea destinului e absurdă şi falsă. Trăiesc printre Mahometani, fatalismul lor m'a vindecat de al meu. Incerc oarecare timiditate să expun în faţa d-tale idei filosofice, însă datorită lecţiilor d-tale am ajuns să cuget şi eu. Vei fi îngăduitor... Iţi voi mărturisi deci că, gândindu-mă în kasbah-ua mea la aceste probleme, mi s'a părut că determinismul materialist, formă modernă a destinului, nu este un adevăr atât de evident, după cum crezusem. Fără îndoială, legile ştiinţifice sunt adevărate şi în interiorul unui sistem închis se poate prevedea ceea ce se va întâmpla, însă a aplica acest principiu întregului univers, a admite că ceea ce va să se întâmple mâine e determinat încă de astăzi, înseamnă să se depăşească cu mult rezultatele experienţei. Ba chiar să hotărăşti împotrivă-i, deoarece şi voinţa omenească este un fapt de experienţă. Viitorul nu e înscris în prezent. O minte perfectă, care ar cunoaşte toate datele unei bătălii, efectivele, numărul tunurilor, transporturile, starea atmosferei, nu ar putea totuşi să-i prevadă sfârşitul. Nu trebue deci să ne înfăţişăm oamenii de acţiune ca şi când ar înainta în mijlocul unor peisaje desenate de-a gata, ci mai degrabă ca aplecaţi spre marginea unei prăpăstii întunecoase, unde se zbat formele nedesluşite şi încă lipsite de consistenţă ale viitorului, forme pe care ei ar urma să le modeleze, dacă într'adevăr ar voi... Ai să judeci probabil foarte ridicol această metafizică de soldat.

FILOSOFUL

Aş putea, dimpotrivă, să-ţi înşir metafizicienii de meserie care te-au precedat pe aceste căi. Insă orice idee pe care o

regăseşti e nouă şi sunt nerăbdător să te văd continuând, căci pregătesc un contra-atac împotriva flancului d-tale.

LOCOTENENTUL

Imi las flancul descoperit! Acest război îngădue îndrăzneala. Cred deci că prima deosebire dintre un om mare şi unul de rând este că omul mare îşi cunoaşte puterea şi ştie că poate *inventa* viitorul. In faţa acestei prăpăstii întunecoase de care vorbeam, el schiţează planul a ceea ce va fi. Aruncă punţi; adună materialul; e arhitectul vieţii sale şi a altora.

FILOSOFUL

(încet)

Sau a morţii lor.

LOCOTENENTUL

(după o clipă de gândire, hotărît)

Sau a morţii lor. «Nu trăiesc niciodată decât peste doi ani», spune Napoleon, şi în altă parte: «Oamenii sunt ceea ce vrei să fie». Cu cât imaginea pe care şeful şi-o va alcătui despre acest viitor va fi mai precisă, cu atât va avea mai mulţi sorţi de a ajunge realitate. Când un mare scriitor ştie perfect ceea ce vrea să facă, cartea lui e scrisă. Când un mare om de acţiune îşi concepe perfect obiectivul şi *mijloacele pe care le va întrebuinţa ca să-l atingă*, s'ar putea spune aproape că l-a atins. Ideile noastre pot deveni fapte. Şi chiar într'o lume civilizată, aproape toate faptele sunt idei solidificate. Trăsura aceasta care trece e o idee în mişcare. Victoria a fost o idee a lui Foch, înainte de a fi o victorie reală. Firește, acest lucru

e tot atât de adevărat în ordinea politică, în ordinea economică, ca şi în ordinea militară. Lumea de mâine aşteaptă eroul care va şti s'o modeleze. Dacă un om mare şi-ar imagina limpede ceea ce ar trebui să fie Europa de după război, această Europă s'ar realiza, ar fi realizată. Cel puţin s'ar realiza, dacă acest om mare ar avea şi caracter.

FILOSOFUL

E ceva în ceea ce spui, şi-mi place această imagine a omului de acţiune aplecat pe firul timpului şi proiectând în acest hău întunecat construcţiile voinţei sale. Mă găsesc însă, faţă de d-ta, în situaţia bătrânului maestru de scrimă: nu doresc să te ating şi te văd descoperit. Crezi oare că voinţa de a clădi e suficientă? La începutul războiului, Saint-Cyrienii tăi, cu mănuşi albe, *voiau*, cu tot dinadinsul, să dea buzna peste mitralierele germane, dar nu erau în stare. In 1918, Ludendorff *voia* să străpungă frontul din Champagne, însă lumea din afară a rezistat atât de bine, încât Ludendorff a fost nevoit să se oprească. Dacă viitorul nu este pe de-a'ntregul determinat, nu este nici cu desăvârşire lipsit de conţinut. Poate primi forme, nu le poate primi însă pe toate. Inginerul care construeşte un port nu are alegerea liberă a planurilor sale. Trebue să ţie socoteală de teren, de puterea fluxului şi a refluxului, de capitalurile oferite. Toate aceste condiţii descriu în jurul acţiunii o serie de frontiere care, prin îmbinările lor, închid în ele o zonă foarte strâmtă, de formă neregulată, trecere îngustă a voinţii printre necesităţi. Stăpânul operei rămâne firesţe liber să aleagă, însă în interiorul acestei zone, pe care o vom numi, dacă vrei *teritoriul posibilităţilor*. Mintea care nu e în stare să impună

jocului gândirii sale aceste limite invizibile şi sacre îmi pare nepotrivită să facă un şef. Planul nostru de ofensivă din 1917 nu ţinea nici o socoteală de posibilităţi.

LOCOTENENTUL

Ştii că aceasta a fost şi părerea lui Lyautey? « Ia te uită, spunea el colonelului Renouard, care i-l aducea dela M.C.G., ia te uită, parcă ar fi un plan pentru armata Marii-Ducese de Gérolstein ».

FILOSOFUL

Era un plan fără trup, fără substanţă, fără legătură cu Pământul. Totul se desfăşura de minune, ca într'o carte proastă. Mi-a plăcut totdeauna o frază pătrunzătoare a lui Saint-Evremont despre Catilina: « Minte prea vastă ca să se fixeze la scopuri proporţionate cu mijloacele de a le duce la bun sfârşit ». Dimpotrivă, un Pétain, luând comandamentul, începe prin a circumscrie terenul: « Va fi cu neputinţă să facem ceva, spune el, înainte de a avea tankuri şi Americani ».

LOCOTENENTUL

Este evident că dacă Republica San-Marino ar declara război Italiei, voinţa de a învinge a şefilor ei nu ar putea să-i dea victoria. De aceea, am spus adineaori: cu cât imaginea pe care şeful şi-o va face despre viitor va fi mai *precisă*, cu atât ea va avea mai mulţi sorţi să ajungă realitate. A vrea nu înseamnă numai să spui că vrei, ci să-ţi reprezinţi cu forţă cum vei acţiona. Astfel se manifestă voinţa unui mare general. Luptătorii îşi fac o idee naivă şi nedreaptă despre activitatea de Stat-Major. Un plan bine studiat acoperă teritoriul posi-

bilităţilor atât de complet cât îngăduie mintea omenească. Citeşte cartea maiorului Laure. Vei vedea cum Pétain scria, în 1918, pe marginea unui proiect de ofensivă prea vag după părerea sa: « Sunt verba et voces, praetere que nihil ». Dacă e vorba să-ţi mărturisesc gândul meu cel mai intim, Statele-Majore dela sfârşitul războiului păcătuiau mai degrabă prin exces decât prin lipsă de preciziune. Nu-mi plac atacurile puse la punct ca baletele. Cred că, în multe cazuri, îndrăzneala însăşi învinge întâmplarea. Experienţa mea...

(Filosoful surâde)

LOCOTENENTUL

(Oarecum îmbufnat)

Experienţa mea îmi arată că, în toate bătăliile, în orice afacere, există o ocazie, uneori foarte fugară, de a fi învingător. Vorbeai de ofensiva din 1917, îţi aduci însă aminte de atacurile din Champagne din Septemvrie 1915? Ele sunt privite ca o înfrângere. De fapt, compania mea şi un regiment de zuavi au reuşit să străpungă frontul. Eram la stânga movilei Tahure şi aveam ca obiectiv Vouziers. Am ocupat linia întâi fără luptă. Pentru atacul celei de-a doua, eram apăraţi de o cută de teren, avusesem noroc, oricum însă, fusese luată fără prea multă bătaie de cap şi ne găseam în câmp deschis. In acel timp, organizaţiile nu erau încă prea adânci. In faţa noastră, câţiva Nemţi o luau la sănătoasă, bateriile înhămau cât mai repede posibil. Am omorît cai, am tras în artilerişti şi nu s'a mai întâmplat nimic. Şoseaua mare spre Vouziers era în faţa noastă. Regimentul de zuavi apucase pe şosea în coloană de patru. Nu vedeam restul regimentului, dar mi se spusese: « Obiectiv Vouziers ». M'am ţinut după ei, după ce am

trimis un curier colonelului. Am parcurs astfel zece kilometri, fără să tragem măcar un glonte. Apoi am început să fim îngrijoraţi şi deodată ne-au ajuns cuirasieri în galop care ne-au spus: « Ce faceţi acolo? Aţi rămas singuri. Trebue să vă întoarceţi sau veţi rămânea izolaţi. » Pare-se că linia se alcătuise din nou în spatele nostru.

FILOSOFUL

Şi cum aţi ieşit din încurcătură?

LOCOTENENTUL

Cavaleriştii s'au ţinut foarte bine. Au şarjat, i-am urmat. Au fost oarecare pierderi, însă am trecut... Iată însă unde voiam să ajung. Dacă un comandant bine informat, atent la orice posibilitate de succes, ar fi cunoscut străpungerea locală, victoria ar fi fost cu putinţă. In loc să fi atacat de front movila Tahure, ceea ce s'a făcut inutil toată ziua, era mai bine să se arunce rezervele în breşă, să se rabată dreapta şi înconjuram Tahure.

FILOSOFUL

Ceea ce n'ar fi avut alt rezultat decât să creeze o pungă mai mult, căci în acel moment victoria nu era în teritoriul posibilităţilor.

LOCOTENENTUL

Cine ştie? Nu era vorba atunci numai de Tahure. Nu e de altminteri decât un exemplu, poate rău ales. Insă *clipa*

limită există totdeauna. La Verdun, a existat mai multe zile, între Mort-Homme și Cumières, o breșă de care Germanii n'au știut să se slujească. Ai citit memoriile lui Liman von Sanders asupra comandamentului său la Dardanele? E foarte ciudat. Poți vedea că, în două sau trei rânduri, dacă generalul Hamilton și-ar fi împins atacurile *un sfert de oră* mai mult, Turcii și Germanii ar fi părăsit partida. « Nu mai avem, spune Liman von Sanders, nici un singur om în rezervă și nici o lovitură de tun ». Conchid că generalul Hamilton a putut să fie prudent, cuminte și șef după placul inimii d-tale, însă poate fi învinuit că nu a fost îndrăzneț. Pierderile lui erau imense, însă inutile. Conchid încă o dată că, în defensivă, nu trebue să existe pentru soldat o limită a tenacității sale. Liman von Sanders era îndrituit să desnădăjduiască. Și, totuși, a avut dreptate că a rezistat. Nu ești niciodată bătut. Dacă nu mai rămâne nici un mijloc de acțiune, rămâne minunea, epidemia la inamic, cutremurul de pământ, Providența. Josua oprea soarele în mers: era un adevărat militar.

Iată, un bun exemplu de îndrăzneală e luarea cetății Liège de către Ludendorff. Îți aduci aminte? A înaintat în timpul nopții singur cu o brigadă, printre forturile intacte și s'a ivit în spatele lor la porțile orașului. Era o îndrăzneală nebunească și a reușit. Sunt cazuri în care prudența cea mai îndreptățită face pe marii generali să piardă lupte. Ai citat Waterloo. Acolo, Napoleon nu vrea să lase nimic pe seama întâmplării. Nu atacă Mont-Saint-Jean dimineața, pentrucă terenul e prea umed pentru artilerie. Are dreptate; însă această întârziere îi dă timp lui Blücher să sosească și îl costă pe împărat victoria. Îți plac proverbele. « Cine nu riscă nimic, nu se alege cu nimic ».

FILOSOFUL

« Cine vrea să călătorească departe își cruță calul ». Caii alunecau groaznic pe aceea cărare scorburoasă dela Ohain, dacă nu mă înșel. Insă în ce privește această chestiune a îndrăznelii, îți voi spune mai multe lucruri, o ostașule. *Mai întâi*, e vădit că la război, ca și în afaceri, ca și în politică, trebue să riști. Indată ce există un adversar, se iscă o bătălie, ciocnire a voințelor și îndoială asupra intențiilor inamicului. Sunt *jocuri*, adică moduri de activitate, unde trebue să te hotărăști când ignorezi anumite date. Insă *în al doilea rând*, aceste jocuri sunt de tipul bridge și nu de tipul ruletă, adică, dacă ignorezi unele date, sunt altele pe care le cunoști. Partea de prudență, de raționament, de știință, rămâne considerabilă. Josua al d-tale mă neliniștește întru câtva. A ști că nu poți să oprești soarele din mers îmi pare, dimpotrivă, că face parte din echipamentul intelectual al unui șef. *In al treilea rând*, dozarea îndrăznelii și a prudenței trebue să varieze mult cu împrejurările. In anumite cazuri disperate, da, trebuie să riști totul, așa cum chirurgul încearcă sutura inimii. Insă Pétain a avut dreptate în 1917 să fie prudent, pentrucă i se făgăduise o sporire constantă a puterilor. *In al patrulea rând*, imaginea d-tale, a omului pe marginea prăpastiei timpului, imagine care ne-a fost folositoare, încetează aici să mai fie în totul justă, căci dacă timpul e în fața noastră ca o prăpastie necunoscută, aceasta este însă prăpastia în care coborîm. Marele d-tale om de acțiune, general, om politic, industriaș, se află în fața unui tablou care se desfășoară cu o mișcare continuă, înfățișând, în fiecare clipă, date noi. Partea din tablou care s'a desfășurat nu mai poate fi negată. Este, a fost. Un om mare se

recunoaşte, cred, prin faptul că o acceptă numaidecât şi o încorporează gândirii sale. In fiecare clipă, *pleacă dela realitatea cea nouă*, creată de datele noi. Nu-şi iroseşte niciodată timpul şi puterile în speculaţii zadarnice asupra aceea ce ar fi putut să fie. Viitorul e opera eroului, aşa cum foarte bine ai arătat adineaori, însă trecutul îi scapă şi prezentul e tranşeea sa de plecare. Nu o critică, nu blestemă trupele de geniu care ar fi putut-o săpa mai adâncă, o examinează şi face din ea substanţa gândirii sale. Omul mediocru se încăpăţânează într'un sistem. Or, nici un sistem nu e bun mult timp. Adu-ţi aminte de cum s'au desfăşurat lucrurile în timpul războiului. Se recunoaşte că atacul nu e posibil decât după distrugerea lucrărilor de apărare; deci e necesară o lungă pregătire de artilerie. Atunci militarii îşi dau seama că pregătirea înlătură surpriza şi, fără surpriză, succesul este numai local. De aici purcede un nou sistem ofensiv: Pregătire de scurtă durată cu obuze toxice. Răspunsul vine îndată: Evacuarea primelor linii. Indată ce un sistem e perimat, trebue să ai curajul să-l părăseşti. Ca şi d-ta, îl văd pe marele om aplecat asupra firului timpului, dar îmbrăţişând forma acestui contur, modelat de fapte, în acelaşi timp ce le modelează, cunoscându-şi libertatea, firește, însă fără să uite că e la rândul său rob. Să revenim, dacă vrei, la Wellington. Când a fost întrebat cum învinsese în Spania pe mareşalii invincibili: « Am să vă spun, răspunse el, planurile lor de campanie erau ca nişte harnaşamente superbe. Sunt foarte frumoase şi chiar foarte comode, până ce se destramă, şi atunci eşti pierdut. Planurile mele sunt făcute din capete de funie; dacă unul din ele cedează, fac un nod, împing calul şi continuu ». Şi în dimineaţa zilei dela Waterloo, locotenentul

său întrebându-l ceea ce avea de gând să facă, Ducele răspunse liniştit: « Cine va ataca mâine, eu sau Bonaparte? — Bonaparte, spuse celălalt. — Atunci, continuă ducele, Bonaparte nu mi-a dat nici o idee despre proiectele sale, şi cum planurile mele depind de ale lui, cum vrei să-ţi spun care vor fi ele? »

LOCOTENENTUL

Ii cer scuze lui Wellington, însă purtarea aceasta îmi pare slabă. De ce tocmai Bonaparte va ataca mâine? De ce nu însuşi Wellington? Mărturisesc că nu înţeleg prea bine. Admit să fii gata să renunţi la un plan, dacă împrejurările îl fac imposibil, să recunoşti piedica de neînfrânt când ai întâlnit-o, să accepţi trecutul, să frânezi la timp, toate acestea sunt necesare şi excelente, admit. Căci sunt tot atât de puţin nebun ca şi d-ta, scumpe maestre, şi cred că nu te îndoieşti? Insă e foarte primejdios să propovăduieşti cu exagerare această doctrină, pentrucă cel slab se va opri în faţa unui muşuroi, lăudându-şi prudenţa. In bătălie (şi în orice împrejurare), piedicile nu lipsesc niciodată. Vor fi totdeauna mii de contratimpuri, rezistenţe neprevăzute, eşecuri locale, subordonaţi neîndemânateci. Şeful trebue să păstreze un simţ just al proporţiilor şi să reducă totul la scară. In timpul bătăliei dela Tannenberg, un telefon îi vesteşte lui Ludendorff că al doilea corp de armată al său era pus pe fugă, ceea ce însemna eşecul manevrei. Insă el, fără să schimbe vre-un ordin, fără să descurajeze vre-un subordonat, pune să se controleze informaţia care era falsă. In 1918, nimeni altul decât Foch nu ar fi sfârşit războiul în Noemvrie. In trecut, înfrângerea Germanilor apare evidentă civililor. Insă ea nu era evidentă

pentru executanţi. Personalul ajunsese la capătul puterilor sale, materialul epuizat. Cu opt zile înainte de armistiţiu, am văzut un regiment de artilerie atât de descurajat, încât, dela colonel până la ultimul tunar, nimeni nu credea în victorie. Spuneau: « Suntem pierduţi; nu ne-a mai rămas decât un tun din două, nu mai avem muniţii, transporturi; când un camion cade în şanţ, oamenii îl părăsesc din pricina oboselii »... Mulţi generali implorau un repaus pentru divizia, pentru corpul lor. Dacă Foch ar fi ascultat a zecea parte din ceea ce i se spunea atunci, ar fi oprit lupta şi războiul ar fi durat toată iarna. Insă era turbat, slavă Domnului! Ca acel rege al Angliei care spunea despre Wolfe: « Dacă e turbat, sper că va muşca pe ceilalţi generali ai mei. Asta le şi trebuie ».

La Yser, toată lumea, afară de el, socotea situaţia desnădăjduită. Ea nu era pierdută, *pentrucă el spera*. Un general nu trebue să se descurajeze repede. Victoria poate atârna de rezistenţa nervilor săi. Războiul nu este o operaţie matematică, astfel încât să se poată spune: Dacă rezultatul e negativ, bătălia e pierdută. Războiul e lupta unei mase enorme de forţe fizice şi morale ale căror sume sunt neîncetat variabile. Teritoriul posibilităţilor este o suprafaţă elastică pe care şeful o întinde sau o contractă prin răbdarea sau slăbiciunea sa. « Voinţa şefului e punctul fix ». Excesul de simţ critic nu trebue să clatine acest foc conducător.

Şi ceea ce e adevărat într'o acţiune de război, e adevărat şi într'una pacifică. Cine a pricinuit cele mai crude războaie? Oamenii îndrăzneţi, energici, hotărîţi? Nicidecum. De cele mai multe ori, un ministru blând, binevoitor, prin însăşi blândeţea sa dă vecinului îndrăzneţ impresia că-şi poate îngădui orice îndrăzneală. In ultimii o sută de ani, Anglia a avut

doi miniştri naţionalişti: Palmerston şi Disraeli. Sunt ei vinovaţi de mari războaie? Nu. Lăsat pe seama sa, Palmerston băga groaza în Europa fără să o turbure vre-odată. Insă admirabilul lord Aberdeen, plin de afecţiune pentru Ruşi, a sfârşit prin a le declara acel război absurd al Crimeii, iar blândul şi înţeleptul Sir Eduard Grey face posibil războiul din 1914 prin şovăelile sale. Ai observat vre-odată şoferii la răscruce? In faţa conductorului cu voinţă fermă care şi-a impus o direcţie şi se ţine de ea, ceilalţi se rânduesc cu prudenţă, şi şovăiala e aici de o sută de ori mai primejdioasă decât îndrăzneala.

FILOSOFUL

Se prea poate. Totuşi nu trebue să mergi până a-ţi frânge gâtul de orgoliu, dacă întâlneşti un al doilea şofer şi acesta cu o voinţă hotărîtă. Teoria d-tale a războiului iscat de pacifist îmi pare mai curând strălucitoare decât corespunzând adevărului. Napoleon şi Bismarck erau, fără îndoială, nişte visători duioşi? Ascultându-te, ai crede că intimidarea reuşeşte totdeauna; Sazonof şi Berchtold au dovedit contrariul. Marele spadasin, în ajunul unui asalt, nu spune numai: « Vreau să învinq ». Se resemnează cu grijă după jocul adversarului. Dacă se poate, va vedea cum trage. Dacă nu ştie nimic despre acela care i se opune, îl observă mai întâi cu prudenţă şi, înainte de a se angaja, încearcă să-l ghicească. Nu doreşti aceleaşi precauţii la un general, la un bărbat de Stat? Cunoaşterea caracterului, a obiceiurilor, a doctrinelor adversarului nu îi este oare indispensabilă? Ar trebui să gândească neîncetat: « Ce are să facă acest om fiind ceea ce este? » Printr'o constantă meditaţie asupra funcţionării creerului potrivni-

culuí, poate să ajungă să-l cunoască atât de bine, încât să-i prevadă hotărîrile.

Aş dori ca iscodirea gândului inamicului să ia o formă aproape teatrală. Anumiţi ofiţeri de Stat-Major ar putea fi însărcinaţi să reprezinte pe adversar printre noi. In timp de pace, ar trebui să fie la Quai d'Orsay un secretar al cărui rol ar fi să mimeze pe « omul de stradă » englez. Altul ar fi Germanul, al treilea Italianul. S'ar încerca asupra lor efectul notelor, înainte de a face experienţe reale...

LOCOTENENTUL

Scumpe maestre, militarii ţi-au depăşit dorinţele. Când von Hutier, învingătorul dela Riga, a sosit pe frontul dela Saint-Quentin, generalul Pétain a pus să se redacteze o notă asupra metodelor noului adversar şi le-a comunicat corpurilor care i se opuseseră. In 1918, la Consiliul de Război Interaliat, funcţiona « o secţiune germană » care ignora proiectele Aliaţilor şi a cărei misiune era să gândească ca inamicul. In capul ei era un Englez de veche nobleţă saxonă, în nădejdea că însuşi sângele său îl va face să judece ca Ludendorff. Mi s'a spus că planurile întocmite de el se deosebeau prea puţin de planurile reale ale Germanilor.

FILOSOFUL

Iată un punct bun pentru militari.

LOCOTENENTUL

(încet, căci reflectează vorbind şi acceptă cu regret anumite idei. Insă e curajos şi le exprimă)

Toate acestea sunt o chestiune de măsură. Dacă analizez în chipul cel mai exact metoda şoferului perfect, găsesc că

conduce repede şi drept, însă că trupul său, veşnic treaz şi parcă legat de maşina sa, e gata să blocheze şi să evite. Rigid şi mlădios, în acelaşi timp, ca o lamă bună. Un caracter mare poate că este un amestec minunat de îndrăzneală şi de modestie, o miraculoasă stare de echilibru între calităţi opuse. Voinţa e necesară; însă şi cumpătarea. Fără îndoială, se pare că e greu ca asemenea amestec să fie posibil, însă de fapt există la un mare soldat. Tocmai pentrucă acest amestec se găseşte la el, el devine un mare soldat şi pentrucă acest amestec e rar, oamenii mari sunt puţin comuni. « Când vorbeşti de mine, spune Lyautey, să nu spui niciodată « *sau* », spune « *şi* ». Să nu spui « E tare sau slab »; spune « E tare şi slab. »

Sunt mulţi oameni inteligenţi, mulţi oameni îndrăzneţi, mulţi oameni prudenţi, însă sunt puţini oameni completi. Citeşte viaţa lui Turenne. Era, în acelaşi timp, cel mai îndrăzneţ şi cel mai modest dintre oameni. « Avea aerul, spune biograful său, că a ajuns străin sie însuşi, atât era de nepărtinitor cu propriile sale idei »...

FILOSOFUL

(Continuând cu multă satisfacţie)

Nepărtinitor cu propriile sale idei... Iată o formulă excelentă.

LOCOTENENTUL

Impăratul, atât de îndrăzneţ în manevră, căuta înaintea unei bătălii să-şi asigure atu-urile, cumpănea forţele adversarului, şi dacă le diminua uneori în beneficiul soldaţilor săi, ca să nu-i sperie prea tare, nu se înşela niciodată el însuşi,

aşa cum fac totdeauna oamenii mediocri. Numai că, după ce închinase toate resursele spiritului său pregătirii îngrijite a unei campanii, refuza să se îndoiască de succes. Foch, a cărui râvnă ţi-am descris-o, prefera doctrina de război cea mai prudentă. Intr'o zi a fost rugat să facă unor ofiţeri străini o conferinţă asupra strategiei. Concluzia lui a fost una din acele lapidare fraze pascaliene: « Domnilor... papagalul... animal sublim ». Intr'adevăr, mersul papagalului e în ochii săi imaginea şefului în luptă. Agăţat pe cele două labe de vergelele inferioare ale colivie sale, papagalul caută cu ciocul vergeaua superioară. Când a găsit-o, se agaţă de ea, apoi, cu o mişcare îndrăzneaţă, duce o labă la înălţimea ciocului. Insă cealaltă rămâne solid agăţată, până ce noua sa poziţie îi pare cu totul sigură. Numai atunci ridică laba a doua şi, îndată, caută cu ciocul vergeaua următoare... « Papagalul animal sublim ».

FILOSOFUL

Animal sublim, într'adevăr, însă iartă-mi sinceritatea, ostaşule, această pasăre încăpăţânată şi prudentă îmi pare un simbol mai nimerit al bunului simţ al ţăranului şi al negustorului, decât al gândirii militare. Puterea militară, absolută, brutală, nu pare făcută decât ca să dezvolte calităţile pe care am fost fericit să te aud lăudându-le şi care sunt alcătuite din: modestie, judecată reţinută, libertate de spirit. Militarul este aproape în mod necesar, curtean în gradele inferioare, tiran în cele înalte. Dacă d-ta însuţi şi câţiva alţii derogaţi dela această lege, prin virtuţi deosebite, aceasta nu trebue să ne orbească. Un prieten îmi istorisea frumoasa poveste a unui căpitan care-şi ieşise din minţi: « Imi dau ordine contradictorii, spunea

el, şi amândoi sunt maiori. Care are dreptate? — Ar trebui să ştii, răspunse prietenul meu, care e cel mai vechi în grad. » Sfatul a fost apreciat ca bun; era soluţia nimerită. Obiceiul de a fi ascultat fără discuţie, după o simplă comparare a galoanelor, trebue să dea naştere la dispreţul faptelor. Xerxes punea să se biciuiască marea; mulţi strategi trebue să fi dorit să pedepsească furtuna cu arestul de rigoare. Şi când faptul era omenesc, pierderile excesive, uzura trupei, din păcate, tocmai faptul ceda.

LOCOTENENTUL

Să nu-ţi închipuieşti că anecdota d-tale mă pune în încurcătură. Da, cel mai vechi în grad are dreptate. E necesară o regulă ca să hotărăşti repede. Aceasta e simplă, deci excelentă, după cum e firesc şi înţelept ca fiul mai vârstnic al regelui să urmeze la tron. Văd bine primejdia pe care o indici; e reală; nu e cu toate acestea reală decât pentru firile josnice, la militari ca şi la civili. Urăsc în aceeaşi măsură ca şi d-ta pe birocratul galonat, bătrânul sinistru brodat cu aur, pentru care moartea nu este decât o coloană într'un tabel numeric. Dacă aceşti oameni au existat, sunt nişte monştri; şi se găsesc printre noi ca şi printre voi. A judeca însă pe toţi marii soldaţi după ei, e ca şi cum, dacă ai întâlnit vre-un zgârie hârtie fără talent nici caracter, ai afirma că toţi marii romancieri sunt geloşi, meschini şi susceptibili. In timp de pace, josnicia poate reuşi în armată, firește, ca şi aiurea. Dacă nu are norocul să meargă în colonii, militarul e un civil, politician, curtean, tot ce vrei. Atunci omul de caracter, scârbit, se ţine la o parte şi aşteaptă. Cei mai proşti generali ai noştri, la începutul războiului, erau generali civili, aleşi de civili, dresaţi de ei. In

1870, Bazaine era un general impus de politică. Insă în război caracterul se manifestă. Curteanul agreabil la Curte este trimes pe moşiile sale din Limousin. Omul, care se impune atunci, nu e nici linguşitorul, nici tiranul. Câtva timp înainte de 1914, colonelul Pétain comanda într'o manevră Partidul Albastru şi a ieşit învingător. Generalul care conducea manevra întruni ofiţerii pentru critică şi ceru celui învins să-şi expună planurile.

După ce acesta termină: « Bine prietene, spuse comandantul, cazul d-tale e limpede, ai fost bătut pentrucă ai început ziua cu o idee preconcepută ». Şi expuse pe larg de ce trebue să vii la bătălie cu spiritul virgin. Apoi se întoarse către colonelul Pétain şi spuse surâzând: « E rândul d-tale, Pétain, care erau dispoziţiile d-tale? » Colonelul Pétain începu: « Domnule General, aveam o idee preconcepută... ».

FILOSOFUL

(încântat)

Pétain al d-tale îmi place.

LOCOTENENTUL

Ştiam că o să-ţi placă... In fond, scumpe maestre, eşti născut militar.

FILOSOFUL

Sunt Francez, prietene, şi ţăran. Strămoşii mei, ca şi ai d-tale, au avut mutră de războinici. Imi place să urmăresc cu pasul, tobele şi alămurile, vederea şefilor voştri masivi şi ursuzi încântă în mine pe amatorul de portrete. Cu toate acestea, lupt cât pot ca să-mi păstrez libertatea de spirit, şi

oamenii îmbrăcaţi cu colori vii, purtând pe braţe fireturi de aur care le ţin loc de forţă dialectică, îmi inspiră o mare îngrijorare. Urăsc războiul mai degrabă pentrucă mă face robul lor, decât din pricina primejdiilor sale. In această privinţă, mi-am impus o axiomă: « Cine nu este antimilitarist la patruzeci de ani, n'a fost niciodată militar ».

LOCOTENENTUL

Iartă-mi sinceritatea, o civilule, o maestre, dar îţi faci o idee greşită despre servitutea militară. Ascultarea pasivă nu înseamnă niciodată înjosirea unui om în faţa altuia, ci înseamnă să te dai la o parte, de bună voie, în faţa unei funcţii. Când iau poziţia de drepţi în faţa colonelului meu (cu o vie plăcere, te asigur), nu lipesc călcâile în faţa unui om. Ci în faţa unui principiu de autoritate pe care-l socotesc folositor şi respectabil şi fără de care societăţile omeneşti, din care preţioasa d-tale libertate îşi trage hrana, n'ar fi existat niciodată.

De altminteri, în afară de clipa precisă în care-mi dă ordine, colonelul meu nu este decât o funcţie, şi discut cu el. Discut chiar cu pasiunea pe care el o suportă, o încurajează şi, încă odată, din această pricină e un bun colonel. Sumă de contrarii. Poruncitor în acţiune, nepărtinitor în pregătirea ei. Aşa şi trebue. Nici un şef nu ar putea să execute singur munca înspăimântătoare pe care o necesită comandamentul unei armate. El nu valorează decât prin subordonaţii săi. Trebue să ştie să-i descopere, să-i seducă, să-i asculte.

Ai citit în Pesquidoux cum bătrânul mistreţ, spre sfârşitul vieţii sale, alege un gligan, îl atrage în singurătatea sa şi-l iniţiază în secretele codrilor? Atunci se văd în copăceii răscoliţi două urme totdeauna paralele, una greoaie, alta

uşoară. Astfel bătrânul şef adulmecă sângele regal şi-l ataşează persoanei sale.

Când Galliéni, ajuns bătrân colonial, vede pe Lyautey, tânăr comandant de escadron, debarcând în Indo-China, ghiceşte îndată în acest tânăr elegant, prea elegant vânător călare, un suflet aprins şi dominator. Cu o solicitudine morocănoasă, cu vorbe grosolane, cu muşcături, se apucă să iniţieze gliganul care i-a fost încredinţat de oardă, în legile Junglei şi în gustul realităţilor.

In buzunarul dolmanului său, Joffre ţinea un carneţel mototolit. Acolo s'ar fi putut citi liste lungi de nume necunoscute, nume de colonei obscuri, de căpitani aproape invizibili, însemnaţi de el pentru galoane.

Un Napoleon, un Lyautey, un Galliéni, un Pétain nu sunt ascultaţi de teamă. Napoleon nu era sever; nu era nici măcar destul de sever. Oricare altul l-ar fi disgraţiat pe Bernadotte după Auerstaedt. Vorbeam adineaori de Turenne. Armata lui era modelul unei republici perfecte. Nimeni nu-şi dădea seama, nici de comandament, nici de supunere. « Fiecare îşi cunoştea datoria şi o făcea, din dorinţa de a plăcea generalului, şi dintr'o dragoste sinceră de glorie care se transmitea dela şef până la cel mai neînsemnat luptător ». La fel se petrec lucrurile în Maroc. Se lucrează în toată puterea cuvântului, din dragoste pentru mareşal. Când se ştie că trebue să viziteze lucrările dintr'un port, ale unui drum, lumea se grăbeşte să le termine, pentru plăcerea de a-l vedea fericit. Un ofiţer exilat într'un post pierdut al Atlasului se gândeşte la patron şi se simte mai energic. In jurul adevăratului şef vei găsi totdeauna echipa, grupul de specialişti credincioşi, competenţi, cărora le lasă deplină libertate, pentrucă ştie că, în orice împrejurări, vor face tot ce este omeneşte cu putinţă. Davout îndeplinea asemenea funcţie pe lângă Napoleon, şi Berthier în alt domeniu. Murat, în meşteşugul său limitat de cavalerist, mă face să mă gândesc la acei mici specialişti indispensabili unui mare chirurg, care nu ar şti să mânuiască el însuşi radiumul sau eterul. Există un tip de « om-şef » care are nevoie, pentru fericita sa dezvoltare, de un loc mare sub soare; există tipul subordonatului care nu poate înflori decât în umbră. Tot atât de frumos, tot atât de folositor, însă tot atât de deosebit de cel dintâi ca albăstreaua faţă de tei.

Aceste două rase de oameni se completează: fiecăreia din ele îi lipsesc anumite calităţi pe care numai cealaltă i le poate aduce. Un Lyautey ignorează amănuntele. Când la manevre un ministru îl întreabă câte obuze are în chesoane, răspunde: « Habar n'am; am artilerişti ». Şi dacă e întrebat: « Ce eşti »? Eu? spune el, sunt tehnicianul ideilor generale ». Şi aşa trebue să fie. Tehnicianul amănuntului, despărţit de şeful său, e pierdut. Când Napoleon îşi comanda armatele toţi generalii săi aveau aerul că sunt mari căpitani. Când era plecat, îşi petreceau timpul în gâlcevi şi erau bătuţi de inamic. La Consiliul de Stat, erau, în fiecare serviciu, oameni care cunoşteau chestiunile mult mai adânc decât Impăratul, însă, în lipsa lui, discuţiile se prelungeau fără rezultat. Ludovic al XIV-lea era un animator şi un descoperitor de oameni mari. Imi place să citesc în Saint-Simon, cum, după ce a găsit la Rochefort pe micul Renaud, căpitan de fregată şi minunat discipol al lui Malebranche, creează pentru el o şcoală pe care trebue să o urmeze toţi marinarii regatului. Ce însemna însă un Renaud fără Marele Rege?

Am un camarad care a părăsit acum doi ani armata pentru industrie şi care-mi împărtăşeşte impresiile sale. Şi el a băgat de seamă că omul indispensabil, omul care comandă într'o afacere, nu e tehnicianul, cel puţin ca atare, ci *organizatorul*, personajul care valorează mai ales prin calităţi de caracter, judecată, nepărtinire. Căci, înţelegi bine, nu-i aşa că nu am naivitatea să reclam numai pentru soldat această sumă de virtuţi contrarii care ne-a părut atât de preţioasă? Vorbesc de el, pentrucă-l cunosc mai bine; însă îmi închipui că un mare bărbat de stat, marele chirurg, marele industriaş, au şi ei nevoie de acelaşi echilibru şi, dacă sunt cu adevărat mari, îl posedă. Perfecţiune în pregătire, îndrăzneală în acţiune, supunere la realitate şi nepărtinire în ce priveşte propriile sale idei, fără îndoială că le găsim toate, în grade diferite, la un Louvois, la un Lincoln, la un Gosset, la un Vanderbilt... *(Şovăe o clipă)* Am la mine un caeţel pe care ţi l-aş arăta dacă nu m'aş teme să-ţi par puţin ridicol. Insemn în el, la întâmplarea întâlnirilor şi a lecturilor, maximele oamenilor mari de acţiune, aşa cum tânărul pictor ignorant copiază pânzele maeştrilor. *(Vede că filosoful îl priveşte cu atenţie.)* Iţi displac spusele mele?

FILOSOFUL

De ce mi-ar displăcea? Dacă portretele lui Plutarc sunt mai mari decât în natură, cu atât mai bine. Numai imaginându-i pe eroi, sfârşeşti prin a-i zămisli. Ai printre clasicii d-tale ai acţiunii Sebastopolul lui Tolstoi? Iţi aduci aminte de pasajul în care Kalughin, îndreptându-se către al Patrulea Bastion, sub bombe şi obuze, încearcă un sentiment de frică? Deodată se gândeşte la acel aghiotant al lui Napoleon care, când împăratul îl întreabă: « Eşti rănit? », răspunde: « Vă cer iertare, Sire, am murit ». Kalughin găsea întâmplarea foarte frumoasă, spune Tolstoi, şi-şi închipuie chiar că el era acel aghiotant. Dădu bici calului şi-şi luă un aer şi mai brav de cazac. Anecdota era falsă, fără îndoială, însă Kalughin se îndreptase.

LOCOTENENTUL

(repetând cu entuziasm)

Un aer şi mai brav de cazac... Da, e frumos... Şi-mi aduce aminte de o scenă pe care am văzut-o în timpul războiului.

Eram îmbarcat ca pasager pe vasul *Gaulois*. Intr'un grup de ofiţeri se vorbea de posibilitatea de a fi torpilaţi. Un locotenent de marină foarte cult şi destul de dispreţuitor, domnul de B..., povestea cum echipajul vasului *Bouvet* se înnecase la post, cântând. In noaptea care a urmat această povestire, o izbitură puternică mă trezi din somn. Fusesem torpilaţi. Urcai prin coridoarele inundate, prin scări întunecoase, grele, şi găsii pe paserelă pe comandant şi statul său major. Vasul se înclina. In faţă, o turelă trăgea, pentru onoare, fără îndoială, căci nu se vedea nimic. Ofiţerii continuau conversaţia din ajun. Domnul de B..., în pyjama de mătase, pantofi de lac, explica cu voce dispreţuitoare cum aveau să se înnece. In colţul meu de pământean, aşteptam, ascultam. « Ceea ce e ciudat, îmi spuneam, e că totul nu are aerul să fie adevărat. B... joacă un rol, şi comandantul, care refuză să părăsească bordul, o face ca să rămâie în pielea personajului său de comandant ». Mai târziu, pe torpilorul care mă salvase, nu mă puteam împiedica să revin la această idee. Numai că atunci gândeam: « Un rol? Da. Dar dacă personajul se men-

ţine până la moarte, se confundă cu însuşi omul...». Nu găseşti?

FILOSOFUL

(surâzând)

Ba da.

(se ridică)

Spune-mi, ce faci mâine? Sfârşesc cursul la ora 10. Dacă peste cinci minute eşti la grilajul Luxembourgului (acela dinspre bulevardul Saint-Michel, între Stendhal şi Velléda), am putea continua conversaţia. Adu caetul cu d-ta.

LOCOTENENTUL

(puţin încurcat)

Numai că... vei găsi în el câteva trăsături de-ale d-tale...

FILOSOFUL

Ce? Soldatul e printre aceste personaje galonate?

LOCOTENENTUL

(deschizând uşa)

Găseşte acolo filosofi.

AL DOILEA DIALOG

(In grădinile Luxembourgului)

Cred că geniul depinde în bună parte de pasiunile noastre.
Vauvenargues

FILOSOFUL

Iată ce înseamnă să fii exact.

LOCOTENENTUL

Ordinul se execută.

FILOSOFUL

(îl ia de braţ şi-l duce spre coloana în care e incastrat medalionul lui Stendhal)

Să stăm o clipă pe banca aceasta. Un platan frumos ne va adăposti; în faţa noastră acest husar, care a fost şi bun psiholog, va fi o divinitate favorabilă pentru a prezida conversaţia noastră.

LOCOTENENTUL

(puţin morocănos)

Acest husar era ofiţer de administraţie de categoria treia şi, pentrucă nu văzuse nimic la Waterloo, afirma că nu era nimic de văzut acolo. *(Se apropie de coloană şi examinează masca)* Să mă ia dracul dacă vre-odată un husar...

FILOSOFUL

(râzând)

Cu atât mai rău pentru husari. Eşti un om îngrozitor!

LOCOTENENTUL

In sfârşit, s'a bătut?

FILOSOFUL

A! foarte puţin, de acord, însă a regretat. Sub tonul său de călăreţ, care-mi place atât de mult, ghicesc în fiecare cuvânt amorul-propriu rănit al comisarului la aprovizionare. Din această tristeţe de semi-ambuscaţi, s'au născut Fabrice

del Dongo, Julien Sorel şi Lucien Leuwen. Face câteva lovituri de sabie... Să vorbim însă despre d-ta, călăreţ autentic. Ce-ai mai făcut de ieri? Te-ai gândit la subiectul nostru?

LOCOTENENTUL

Cât se poate de puţin. Când pregătesc un răspuns, frazele rânduite mă împiedică să ascult şi febra mă face timid. Dacă mă arunci însă în apă, înnot.

FILOSOFUL

Astă-noapte, amintirea discuţiilor noastre nu m'a lăsat să dorm. « Copilul şi-a păstrat spiritul hotărît, îmi spuneam, în ciuda galoanelor şi a deşertului, însă unele din cuvintele sale sunt îngrijorătoare... Regăsesc la el, cu toate lecţiile pe care i le-am dat, ceea ce s'a reproşat cu atâta dreptate Statelor Majore dinainte de război, acel dispreţ al inteligenţei, acea preponderenţă acordată instinctului şi entuziasmului în conducerea marilor întreprinderi, acea idee că o mistică a voinţei de a învinge poate înlocui planul şi metoda. Chiar când îşi comprimă gândul printr'o mare sforţare de moderaţiune, doctrina « îndrăznelii » îşi face totdeauna drum, izbucneşte în formule pasionate şi destăinueşte o religie adâncă. »

Credeam că te vaccinasem, când, la Saint-Louis, tălmăceam împreună *Discours de la Méthode*. Am fost de acord că Armata şi Inteligenţa au trăit totdeauna bine în Franţa. Descartes îşi făurise sistemul, la început, în războaiele Germaniei. Marele Condé era bun logician şi, când a fost în trecere prin Olanda, a căutat să-l vadă pe Spinoza. Hoche citea pe Montaigne şi Rabelais...

LOCOTENENTUL

Şi eu îi citesc uneori; nu prea înţeleg învinuirile pe care mi le aduci. In zadar mă examinez cu bună credinţă. In această privinţă, camarazii mei gândesc la fel ca mine. Colonelul meu, om remarcabil, când ne spunea să studiem pe hartă o problemă tactică şi vedea un ofiţer încurcat, îi spunea ironic: « Ce mai aştepţi ca să dai drumul forţelor morale? » Şi, într'o zi, cum îi expuneam un proiect de exerciţiu asupra puterii focului, în care neglijam să-mi adăpostesc trupa: « Atunci, cum, îmi spuse el, *La Marseillaise*? »

Iată, am în acest caiet o discuţie ciudată care a avut loc la Cameră, în 1832, şi în care generalul Bugeaud a fost nevoit să apere raţiunea militară împotriva radicalilor din timpul său. Tocmai ei susţineau atunci că entuziasmul şi credinţa revoluţionară duraseră forţa oştilor din 1793. *(Frunzăreşte un caiet negru.)* « Nimic mai fals, spune Bugeaud. Ceea ce a făcut forţa armatelor Revoluţiei a fost mai întâi că nu aveau nimic în faţa lor. Oamenii care au făcut războiul în această epocă mi-au afirmat în mai multe rânduri că nu se găseau în linie, împotriva noastră, mai mult de o sută cincizeci de mii de soldaţi.

Un membru. — Asemenea limbaj e antinaţional.

Generalul Bugeaud. — Era firesc ca, punând în linie un milion de soldaţi, să iasă o armată puternică. Cu toate acestea, primele campanii nu au fost fericite în aceste mici lupte; uneori învingători, adeseori bătuţi... *(vii protestări la stânga)*

Lăsaţi-mă să expun faptele, Domnilor; e necesar să vi le spun, cel puţin pentru exterior, căci în Franţa multă lume e convinsă că e de ajuns că cântăm *La Marseillaise* ca să

răsturnăm armatele Europei. *(Ilaritate la centru, murmure la stânga.)* E necesar să aflaţi, Domnilor, că atât timp cât armatele noastre n'au fost bine organizate, atât timp cât n'a existat o tactică, n'aţi avut succese pronunţate şi aţi avut înfrângeri.

D. Taschereau. — Poporul din Paris a dovedit la 1830 că putea să răstoarne o armată.

D. Odillon-Barrot. — Entuziasmul şi exaltarea sunt o forţă.

Generalul Bugeaud. — Aprob mult cântecul *Marseillaisei*, însă cred că el singur nu dă victoria. »

Vezi, că tocmai un soldat apăra atunci ştiinţa militară, şi oamenii politici de stânga alcătuiau şcoala « îndrăznelii ».

FILOSOFUL

Şi gândeşti ca Bugeaud?

LOCOTENENTUL

Să vedem. Oare gândesc ca Bugeaud? Desigur, sunt de părere că singură *La Marseillaise* nu dă victoria; cred că în orice acţiune e necesară o anumită parte din *La Marsellaise* şi anumită parte de inteligenţă. Mai precis, cred că sunt în viaţă probleme care pot fi rezolvate prin judecată şi altele în care aceasta e de un slab ajutor... Sunt însă obscur şi stângaci îndată ce sunt nevoit să vorbesc o limbă abstractă; dă-mi voie să iau un exemplu.

FILOSOFUL

Te rog.

LOCOTENENTUL

In 1914, în momentul declarării războiului, Lyautey primeşte ordin dela Ministru să-i pue la dispoziţie cea mai mare parte din trupele din Maroc. Guvernul îşi dădea seama că era cu neputinţă să stăpânească toată ţara cu efectivele slabe lăsate lui Lyautey; îi cerea numai să păstreze Fezul şi să asigure evacuarea Francezilor din Sud. Era foarte bine judecat. Dacă cu o sută de mii de soldaţi poţi ocupa un teritoriu, cu douăzeci de mii poţi ocupa numai o cincime din acest teritoriu.

Regulă de trei.

Când primi scrisoarea aceasta, care-i năruia toată opera, generalul nu spuse nimic şi se închise în odaia sa douăzeci şi patru de ore. Când părăsi odaia, dictă dintr'odată un plan care a rămas celebru în Maroc, sub numele de planul din 20 August: « Vă voi pune la dispoziţie, spunea el, toate batalioanele pe care mi le cereţi. Nu voi păstra decât ceea ce este necesar, ca să păstrez aparenţa posturilor, însă politica noastră va fi şi o politică a surâsului. Nu numai că nu vom fi îngrijoraţi, ci vom fi veseli în ochii indigenilor. Vom face o expoziţie la Rabat, un târg la Fez. Un om care munceşte nu se mai gândeşte să se bată. Orice şantier deschis e o bătălie câştigată. » Acest program a fost executat. Nu numai că terenul cucerit a fost conservat, însă triburi, până atunci rebele, au venit să ceară supunerea ca să încalece pe căluşeii de lemn din Fez. Aritmetica era învinsă.

Ce anume determinase hotărîrea lui Lyautey? Raţionamentele? Avea, desigur, însă ele nu valorau nici mai mult nici mai puţin decât acelea ale ministerului. Nu, era mai degrabă cunoaşterea intimă, adâncă, a Arabilor, a Berberilor,

« un soi de divinaţie a întregii fiinţe », o intuiţie. Şi, cu toate acestea, nu văd nimic aici care să amintească de somnambul sau de medium, ci un fel de a gândi care este al d-tale şi al meu, când e vorba să prevezi acţiunile prietenilor noştri sau ale amantei noastre. « Nu dovedeşti că trebue să fii iubit expunând raţiuni de dragoste; ar fi ridicol ». Nimeni nu dovedeşte că e posibil să marcheze un punct la rugby, ci îl marchează. Nu demonstrezi că e posibil să câştigi o bătălie, ci o câştigi. Regula de trei, adevărată în lumea obiectelor, e falsă în lumea vieţuitoarelor. Sunt cazuri în care inteligenţa « discursivă » (cum spuneţi voi în jargonul vostru profesional) funcţionează şi pune acţiunea în mişcare. Dimpotrivă, sunt cazuri în care inteligenţa se învârteşte în vid fără să se lege pe realitate.

FILOSOFUL

Cum deosebeşti unele de celelalte?

LOCOTENENTUL
(visător)

Nu e uşor... Ca să desţelenesc puţin terenul, cred că ar trebui să pun la o parte elementele definite, măsurabile, care pot fi luate ca obiecte ale unei ştiinţe, întrebuinţate ca termeni ai unui raţionament logic, cum sunt camioanele, tunurile, efectivele, abaterile probabile, şi, de altă parte, elementele ce nu se pot defini, curajul, entuziasmul, activitatea, frica, pentru care cuvintele nu fac decât să desemneze o *zonă de emoţie* cu marginile schimbătoare şi subtile.

Obuzele se numără, însă felul de a le « încasa » n'are nici o valoare numerică. Ştim ce rezultat dă adunarea a două numere, însă nu adunarea a două caractere.

Primejdia cea mare este când întrebuinţăm cumpăna logicei ca să cântărim cuvinte nedefinite; acei care fac acest lucru îşi dau lor înşile iluzia că au demonstrat adevăruri tot atât de solide ca adevărurile matematice, şi ajung fanatici. Sofiştii greci, ideologii veacului al XVIII-lea, tratau cuvintele ca pe nişte fiinţe reale. Când Rousseau al d-tale spunea: « Omul e născut liber şi pretutindeni e în lanţuri », ar fi putut tot atât de bine să scrie: « Omul e născut bogat şi pretutindeni e în mizerie; omul e capabil prin naştere să sară optsprezece metri şi nu sare mai mult de şapte metri şaizeci ». O frază nu e adevărată ca o axiomă, pentrucă i se dă forma afirmativă a unei axiome. Aceşti doctrinari dela începutul războiului, de care te plângi, poate că pe bună dreptate, erau oameni cărora nu le lipsea *logica*. Dimpotrivă. Doctrina lor ofensivă era foarte savant dedusă şi tot graţie raţionamentului se abţineau să raţioneze. Demonstrau prin $a + b$ că metoda lor ar aduce victoria. Dar se poate demonstra orice, îndată ce te învârteşti în vid, pentrucă nu mai târăşti după tine greutatea uneltelor. N'a spus oare Bergson: « S'ar putea demonstra că este cu neputinţă să înveţi să înnoţi, căci pentru a înnota trebue să te susţii la suprafaţa apei, şi pentru ca să te poţi susţine, trebue să înnoţi ». N'ar mai fi avocaţi, dacă nu s'ar putea argumenta logic în favoarea tezelor contrarii. Gândeşte-te la cea mai neînsemnată ceartă. Fiecare dovedeşte că el are dreptate. Insă trebue să ieşim din încurcătură şi să ne strângem mâinile. Berberii au un proverb: « Alege şi vei câştiga ». Şi dacă nu ai nici un motiv ca să alegi? N'are importanţă; alege, sau pieirea ta e sigură. Iată de ce spun: acţiunea necesită alt resort decât raţiunea pură. N'am dreptate? Nu cer decât să înţeleg.

FILOSOFUL

Aşteaptă. Dacă, în anumite cazuri, raţiunea parcă ar lăsa să se strecoare unele propoziţii false, nu este un argument împotriva raţiunii, ci împotriva unei proaspete judecăţi. Însuşi Bergson a arătat foarte bine cum Zenon Eleatul îşi falsifica raţionamentele. Dacă un cuţit nu taie, n'ai să tragi concluzia că nici un cuţit nu taie, ci că acest cuţit e prost ascuţit. Logica e un aparat bine întocmit. Dacă-l pui să funcţioneze, introducând în el jetoane fără valoare, asta nu dovedeşte că e prost aparatul, ci că eşti un falsificator. De altminteri, aproape totdeauna poţi găsi mijlocul să împiedici frauda. Avocaţii pledează; judecătorul deosebeşte sofismul de dovadă. Raţionamentul d-tale despre înnot este lesne de demascat; a susţine că, pentru a te ţine la suprafaţă apei, trebue mai întâi să ştii să înnoţi, înseamnă să uiţi de existenţa funiilor, a profesorilor de înnot şi a colacilor.

Dar, mai ales, dacă poate fi primejdios să raţionezi asupra elementelor nedeterminate, e cu mult mai primejdios să refuzi să raţionezi asupra elementelor perfect definite. E curată nebunie să te arunci asupra unui cuib de mitraliere, când calculul dovedeşte că nici un om nu poate ajunge viu la el, să vrei să combaţi avioane inamice cu un aparat care se ridică mai încet ca ele, să soluţionezi printr'un fel de intuiţie sentimentală şi de divinaţie mistică chestiunile de fapt; e curată nebunie. Cu alte cuvinte, chiar în domeniul acţiunii, există un domeniu vast al ştiinţei şi în care trebue să aplici metodele ştiinţei şi nu acelea ale taumaturgiei. *(Locotenentul dă din cap.)* Nu eşti convins?

LOCOTENENTUL

Fac să sune jetoanele d-tale. Spui că în domeniul acţiunii există un domeniu vast al ştiinţei. Evident. Pentru a prepara explosive, pentru a studia o mască contra gazelor, pentru a spori viteza unui avion, sunt metode convenabile: balistice, chimice, aerodonamice. Notează totuşi că, în acţiune, ştiinţa nu e niciodată perfect adevărată, după cum nici chimia, fizica, strategia, sau, cum spuneam adineaori, aritmetica. Ştiinţa tratează despre raporturile obiectelor teoretice care prezintă proprietăţi pure: aceste obiecte nu există. Ştiinţa e adevărată pentru dreptele ideale sau pentru soldaţii de carton ai generalului Cartier de Chalmont. La manevre, da, avem planuri bine întocmite şi intenţii chimic pure, însă proprietăţile obiectivelor reale sunt misterioase şi individuale. Ia un chimist de laborator şi transpune-l în industrie, fără să pui între el şi perfidia diabolică a lucrurilor, un solid contramaestru; îţi va construi aparate rebele şi retorte revoltate. Povestea Ucenicului Vrăjitor e adevărată. Punem la încercarea faptelor unul din principiile strategiei ştiinţifice, de pildă acesta: Dacă te găseşti în prezenţa a două grupe de forţe inamice, trebue să te îndrepţi împotriva armatei principale... Bine.... In campania din Italia, Napoleon, în ciuda lui Carnot, atacă armata cea mai mică, scapă de ea, se întoarce împotriva celeilalte şi le distruge pe amândouă, în dispreţul principiilor. Von Kluck, strateg excelent, aplică în 1914 regula şcoalei şi este învins, pentrucă a rămas credincios ştiinţei militare tradiţionale. Generalii austriaci au combinat în toate timpurile o ştiinţă militară minunată, cu o aptitudine uimitoare pentru înfrângerea continuă. Pentrucă, la urma urmei, există mai

degrabă o artă decât o ştiinţă militară. E necesară o mlădiere în aplicarea regulelor. Se spune infanteristului: Nu vă lipiţi de carul de asalt, ca să evitaţi artileria care-l va lua drept ţintă. Se adaogă însă: Trebue să ştiţi să faceţi salturi în spatele carului, ca să ocupaţi adăpostul pe care l-a făcut inofensiv. Cum trebuesc combinate aceste două ordine contradictorii? Ca romancierul care ştie să fie veridic, fără să fie fotograf. Prin dosaj, prin tact, prin gust. Aşa cum un dansator bun conduce, fiind condus. Linia nu e rigidă; principiile determină armonica. Nu există ştiinţă decât a lucrului general; nu există adevăr decât al lucrului particular.

Afară de aceasta, chiar în ştiinţa pură, savantul nu este ferit de greutăţile trucate, de raţionamentele vicioase. Aveam un camarad la politehnică, în momentul în care fraţii Whright au zburat pentru întâia oară. Profesorul său de mecanică le-a făcut un curs asupra acestei probleme. « Teoria, spunea el, îngăduie să se prevadă că numai biplanul, adică două suprafeţe susţinătoare cu echilibrori în faţă, ar fi capabil să zboare ». A dovedit-o în chip strălucit. Şase luni mai târziu, Blériot zbura pe un monoplan. Urmează al doilea curs, în care calculele aceluiaşi profesor, spre mulţumirea celor două sute de tineri matematicieni, dovedeau că ceea ce se întâmplase era posibil.

In 1915, aveam în compania mea un sergent care absolvise şcoala normală de ştiinţe; ideea lui fixă era să demonstreze că frontul german nu va putea fi niciodată forţat. Calcula efectele primului baraj de foc, apoi pierderile pricinuite de tunurile de câmp, în sfârşit venea la rând artileria grea şi nu mai rămânea nici un soldat. « Nu vom putea războ niciodată, era concluzia lui. E calculat matematic. » Incercam să-i con-

test rezultatele, cei de faţă îi luau apărarea. « De ce mai stai la discuţie. Nu vezi că e matematic ?» « Discut, le răspundeam, tocmai fiindcă e matematic ».

FILOSOFUL

« Ca să ai mult bun simţ, trebue să fi făcut astfel ca raţiunea să învingă sentimentul, iar experienţa raţionamentul». Desigur că judecata, aparat aerian şi perfect, îşi reia mersul prin bătăi de aripă în fluidul care o susţine şi care e lumea exterioară. « Porumbelul, spune Kant, poate să creadă că ar zbura şi mai lesne în vid ». La fel cred şi ideologii de care-ţi baţi joc cu atâta siguranţă. Insă adevăratul savant nu uită lumea exterioară. Clasează faptele, deduce din ele legi care nu sunt în ochii săi decât ipoteze, apoi confruntă aceste legi cu realitatea, care hotărăşte în ultimă instanţă. In cercetarea ştiinţifică bine condusă, inteligenţa, care judecă, şi observaţia faptelor colaborează ca infanteristul şi carul de asalt pe care-i descriai. Judecata merge înainte, luminând înaintarea; dacă vede că practicianul nu a fost oprit de vre-o piedică pe care a neglijat-o în cursa ei, se întoarce înapoi şi-l ajută. E tot singurul mijloc găsit pentru a cuceri poziţia, pentru a ajunge la adevăr.

LOCOTENENTUL

(cu şovăială)

Desigur, găsesc excelentă această metodă în cercetare, în studiu, în pregătire... Insă când e vorba de acţiune, e mare deosebire. Nu cauţi adevărul absolut în acţiune, ci ceea ce e de făcut într'un moment precis al timpului. O soluţie mediocră găsită imediat e de o mie de ori mai preţioasă decât o soluţie perfectă peste opt zile. Există o clipă în care organismul unui

bolnav oscilează între viaţă şi moarte. Nu e timpul de analize şi cercetări. Intr'o tranzacţie financiară, o şedinţă şi o hotărîre îndrăzneaţă pot salva o avere prost plasată. Nu e momentul să se purceadă la o anchetă internaţională asupra valorii reale a monetelor. La 13 Vendémiaire, dacă Napoleon întârzia o clipă, nu mai era în stare să salveze Convenţia. La Marna, dacă Joffre ar fi întârziat încă o zi, nu şi-ar mai fi salvat armata. In acest sens, nu e rău ca un stat major să fie bergsonian, dacă a fi bergsonian înseamnă să dai valoare duratei. Omul d-tale de ştiinţă nu poate să afirme nici să hotărască nimic, înainte de a poseda un model mecanic cât de perfect al fenomenelor. Puţin îi pasă de timpul necesar construcţiei acestui model. După câte îmi amintesc, Darwin strânge fapte, timp de cinci ani, înainte de a-şi îngădui o singură idee generală. Apoi, după ce-şi redactează prima schiţă a teoriei sale, aşteaptă încă nouăsprezece ani până să o dăruiască lumii. Newton reflectează optsprezece ani asupra gravităţii. E minunat, dacă vrei, însă ar fi din cale afară de lung pentru un om zorit de timp şi care trebue să-şi plaseze secţiile de mitraliere. Dacă chestiunea împotriva ofensivei fronturilor continue ar fi fost tratată prin metode cu adevărat ştiinţifice, am fi reeditat războiul de o sută de ani. De fapt, cei ce reuşesc în conducerea marilor întreprinderi nu hotărăsc în felul acesta.

FILOSOFUL

Şi în ce fel hotărăsc?

LOCOTENENTUL

Nu i-am cunoscut decât de foarte departe, însă încerc să-i înţeleg prin analogie. Inainte vreme încălecam adesea la curse,

bună pildă de acţiune completă, dat fiind că un cal este o fiinţă vie. Dar înaintea cursei poţi şi trebue să raţionezi. Poţi să-ţi antrenezi calul în mod inteligent, poţi să-l angajezi cât de bine. Indată ce a sunat plecarea, nu mai stai pe gânduri. Nu că nu ai avea de luat hotărîri. Trebue să profiţi de o pauză, să ghiceşti clipa în care calul va putea furnisa un efort, să sezisezi semnele de oboseală la adversar, însă toate acestea nu se definesc prin cuvinte, prin fraze; *simţi* că ocaziunea e favorabilă. Intre călăreţ şi cal se stabileşte un fel de comunicare corporală; o sensibilitate sporită prin aţâţarea produsă de luptă îngăduie călăreţului să ghicească în fiecare secundă «forma» precisă a calului său, şi calului să seziseze cele mai uşoare nuanţe ale voinţei călăreţului.

Crezi că un bun jucător de foot-ball îşi spune în clipa în care are balonul: «Masa echipei adverse e la dreapta, sunt prea bine marcat ca să pot dribbla eu însumi, voi trece deci mingea aripei mele stângi»? N'ar avea timpul să articuleze nici măcar jumătate din această frază; însă absoarbe cu o privire terenul şi jucătorii şi mişcarea necesară e declanşată de această privire.

Intr'o bătaie de mistreţi, vânătorul autentic ia comanda: «Doi oameni aici, alţi doi dincolo; hăitaşii şi cu mine vom merge pe cutare potecă» şi ghiceşte cu exactitate locurile pe unde va trece animalul.

Pe câmpul de luptă, soldatul-născut îşi dă seama de manevra care se înfiripă numai după aspectul terenului, al unei trupe care înaintează; gruparea inamicului, zgomotele, relieful îl fac să vadă numaidecât unde este arma automată, unde e comandantul, unde sunt rezervele. Şi ştie îndată cum se înfăţişează atacul, cum trebue să dispună apărarea.

In avion, se întâmplă acelaşi lucru. Simţi că nu e momentul să urci, că trebue să aştepţi alt curent. N'ai şti să spui pentru ce. La drept vorbind, se pare că, în aceste momente, gândeşti cu trupul şi nu cu mintea. Lucru firesc, când e vorba de exerciţii, cum e avionul şi calul, care sunt corpuri, însă fără îndoială că nu e mai puţin valabil şi când e vorba de felul de a gândi al marelui şef. Când mi se spune că gândirea lui Foch este o gândire musculară, că mâinile sale crispate desemnează în aer planul manevrei sale, departe de mine orice îngrijorare. Asta îmi dovedeşte că mareşalul face corp comun cu gândirea sa. Această coincidenţă cu obiectul (care este conducătorul cel mai sigur al acţiunii) aduce cu sine în mod necesar gesturile. Cunoaşterea e atât de imediată, atât de bogată în amănunte, încât nu poate fi tradusă în fraze. E o masă imensă, ca şi vie, greu de transmis, cunoscută numai prin hotărîrile care ţâşnesc din ea, ca sclipirile unui nor de furtună. Ea ia formă de imagine ca la un mare poet.

In Mai 1918, când maiorul Laure aduce generalului Fayolle ordinul generalismului de a înainta în grabă dincolo de Avre, Fayolle, nemulţumit, se ridică brusc: « Ori şi cum, exclamă el, dacă vreau să mă duc până la capătul acestei odăi pline de piedici, aş avea oare pretenţia să fac numai un salt peste tot ce tinde să-mi încetinească sau să-mi împiedice mersul? Fireşte că nu, aş cădea înainte de a ajunge la uşă... » Şi, ocolind mobilele cele mai mari, trecând peste unele sau răsturnând altele, înaintează numărînd paşii, ajunge la uşă, care cedează sub presiunea braţelor sale, şi exclamă: « Iată atacul meu ».

Această nevoie de a mima te miră, te surprinde? Eu văd în ea semnul unei minţi bine croite. O inteligenţă izolată de trup

nu e decât porumbelul în vid de care vorbeai. Corpul îl îngreuiează şi îl menţine deasupra atmosferei prea rarefiate. Acţiunea directă a corpului asupra unei idei nu se poate nega. Toţi oamenii de afaceri îţi vor explica diferenţa de valoare dintre o vizită şi o scrisoare. Cu toate că scrisoarea ar putea împărtăşi tot conţinutul intelectual al unui gând, ea lasă însă să se evaporeze elementul trupesc pe care un sunet de voce l-ar fi destăinuit.

In istoria luptei dela Marna este o dramă frumoasă care va trebui scrisă cândva. Dramă care ar avea ca subiect acţiunea personală a lui Joffre, înţeleg prin aceasta pe Joffre omul, acest trup masiv, voluntar şi totuşi atât de emotiv şi cu dorinţa fanatică de a învinge. Cunoşti vizita pe care i-a făcut-o lui French care, pierzând încrederea în noi, refuza atunci să lupte? Generalii englezi în picioare, în dosul unei mese, nemişcaţi, neîncrezători, plictisiţi de făgăduielile niciodată ţinute; în faţa lor Joffre, pasionat, bâlbâind de emoţie, oferindu-şi cu un gest monoton inima pe această masă care-i despărţea. Crezi că ceea ce l-a convins atunci pe French au fost cuvintele lui Joffre? Nici nu înţelegea ce spune, erau numai cuvinte trunchiate: « luptă în care voi pune ultimul meu obuz... va decide asupra campaniei... ». Lucrurile acestea fuseseră spuse de alţii mareşalului englez şi nu-l putuseră convinge. Nu, ceea ce acţionează asupră-i, e această « prezenţă », pasiunea reală, vizibilă a acestui om, timbrul vocii sale plin de sinceritate, şi când French îi răspunde simplu: « Voi face tot posibilul », Joffre pleacă fără să ceară mai mult, pentrucă şi tonul răspunsului i-a garantat mult mai mult decât conţinea simplicitatea cuvintelor.

Ţi s'a descris şcoala din Bar-sur-Aube unde s'a hotărît lupta? Ofiţerii biroului al treilea ocupau o sală mare, de ai cărei pereţi era prinsă o hartă, pe care ei indicau mersul coloanelor inamice prin săgeţi mari negre, care, în fiecare ceas, se întindeau câte puţin spre Sud. Joffre intra adesea în acest birou, lua un scaun, încăleca pe el în faţa hărţii şi o privea lung, fără să scoată un cuvânt. La 4 Septemvrie, săgeţile s'au îndreptat spre Sud-Est. Trebuia să ai o inimă foarte tare ca să le vezi coborînd, fără să te cuprindă o neliniște de moarte. Câţiva generali spuneau că retragerea trebuie continuată până pe malul stâng al Seinei. Un tânăr ofiţer, care-l contempla pe Joffre, nemişcat şi tăcut în faţa acestor dâre lungi şi sumbre, se gândea la vre-un animal vânjos la pândă. Fără îndoială că, în aceste clipe, el nu vedea lupta aşa cum un matematician îşi examinează problema, ci ca un animal de pradă care se încordează, gata să sară. Desigur că ideea de manevră, debordarea dreptei lui von Kluck, alcătuirea armatei Maunoury, toate acestea fuseseră pregătite printr'un proces intelectual. Insă momentul pregătirii trecuse; nu-i mai rămânea şefului decât să facă din manevra sa un bloc atât de bine închegat, încât declanşarea să se producă tocmai în momentul în care ar putea asigura cel mai mare efect. La fel, unii medici generoşi, aplecaţi asupra unui bolnav iubit, iscodesc efectul unui leac suprem şi, resimţind oarecum în propriul lor trup simptomele pacientului, îşi formulează diagnosticul pe pielea lor.

FILOSOFUL

Sunt foarte mulţumit de ceea ce-mi spui. Ca şi d-ta, admir o « prezenţă » şi aceea a lui Joffre mi-a părut totdeauna mare.

De altminteri, mi-am dat seama şi în creaţia artistică de ideea pe care mi-o indici, anume că mişcarea unei gândiri în momentul hotărîrii se face printr'un avânt al trupului. Nimic nu e mai frumos decât privirea lacomă şi oarecum înfometată prin care un pictor mare parcă pune stăpânire pe modelul său. In masa confuză a notelor, a pieselor, a amintirilor sale, marele scriitor întrevede pe neaşteptate ansamblul subiectului său ca într'o fulgerare. Fără îndoială, va trebui să ajungă la o expresie analitică, după cum e necesar ca un şef militar să ajungă să-şi traducă acest gând trupesc, sub formă de ordine precise; însă cunoaşterea nu se liberează de ideologie decât dacă a trecut mai întâi prin acest stadiu sensibil; lucrul acesta e desigur adevărat şi nu-l discut. Vezi că-ţi împărtăşesc părerea... Totuşi...

LOCOTENENTUL

Şi eu mă gândeam că ar trebui să fie un totuşi.

FILOSOFUL

Este unul. Când spui că un amant are intuiţia a ceea ce face amanta lui, că un vânător are intuiţia pădurii, un căpitan aceea a câmpului de luptă, înţelegi prin aceasta că o operaţie magică introduce pe neaşteptate în mintea lor virgină cunoaşterea viitorului? Cred că aceasta ar înfăţişa foarte nepotrivit ceea ce se întâmplă în realitate. Nu încalec la curse şi nu joc foot-ball, dar sunt vânător şi îmi dau bine seama prin ce mecanism un om are intuiţiile de care vorbeşti. Cunoaşte pădurea şi cărările ei; cunoaşte viaţa animalelor; ştie, pentrucă a reflectat mult, cum, de pildă, timpul din ajun determină mişcările fiarelor. Dacă a plouat, mistreţul

se va retrage seara înspre tufele de mărăciniş ca să se bălăcească în băltoace, dimineaţa în desişuri, ca să nu se ude de tufişuri. Calea pe care o vor lua hăitaşii e determinată de grija de a nu fi descoperiţi şi de a evita frunzele, al căror foşnet le-ar trăda prezenţa. Este adevărat că marele d-tale vânător nu se gândeşte la toate acestea *în clipa* în care-şi dă ordinele, însă, *pentrucă s'a gândit*, e în stare să le dea. Marii artişti sunt mari muncitori. Cercetează notele lui Hugo pentru unul din romanele sale; citeşte scrisorile minuţioase ale unui Balzac, ale unui Flaubert solicitând pe corespondenţii tehnicieni să le dea informaţia precisă care le e necesară la stabilirea unui amănunt. Gândeşte-te la un Valéry, care-şi formează cu răbdare mecanica spiritului prin douăzeci de ani de studii matematice. Din această cunoaştere perfectă a lumii deosebite, pe care artistul vrea s'o clădească, ies la iveală intuiţiile creatoare. Napoleon, înainte de a fi un mare general, era un om care muncise mult. Adâncise la Brienne doctrina militară a strategilor vechii Franţe, care erau oameni foarte mari şi, în fond, sunt puţine lucruri în lupta napoleoniană care să nu-şi aibă originea în această formaţie.

Şi, fără îndoială, studiul nu e suficient: « Gramatica nu te învaţă să compui un cânt din Iliada »; bineînţeles. Nu e mai puţin adevărat că trebue să înveţi gramatica ca să scrii şi armonia ca să compui. Acest fel de viaţă îmbinată a unui şef şi a armatei sale, a unui amant şi a amantei sale, a unui inventator şi a maşinei sale, nu se dobândeşte decât printr'o lungă contemplaţie, printr'o cunoştinţă adâncă a amănuntelor. Numai prin aceasta se explică mecanismul intuiţiei.

Dacă printr'un studiu căruia m'am închinat cu toată dragostea, prin interesul pasionat pe care mi l-au inspirat cele

mai neînsemnate nuanţe ale surâsului sau ale melancoliei ei, am reconstituit în minte, cu o exactitate perfectă, caracterul unei femei, această imagine, pe care inteligenţa mea a însufleţit-o încet, va duce de acum înainte la o viaţă paralelă cu aceea a femeii reale, deoarece va fi alcătuită din acelaşi element. Voi fi în stare să prevăd mişcările şi mersul acestei frumoase făpturi vii, pentrucă tot ceea ce le determină este prezent şi în modelul spiritual pe care-l port despre ea şi care face parte din mine. E adevărat că atunci divinaţia mea merge mai departe şi mai repede decât raţionamentul logic. Insă din ce logică răbdătoare, din ce raţionamente secrete e alcătuită această divinaţie. Inima nu te dispensează de metodă; amândouă se susţin, se sprijină, şi uniunea misticului şi a savantului este perfecţiunea spiritului omenesc. Când un Henri Poincaré şi un Joseph Bertrand vedeau dintr'o privire soluţia unei probleme, înainte de a fi schiţat sistemul logic care-i ducea la rezolvarea ei, şi un Napoleon sau un Foch văd mişcarea pe care trebue să o facă, fără intervenţia mecanismului cuvintelor. Insă aceste mari exemple nu justifică pe ignorant care e cuprins de nelinişte, aşteaptă victoria dela exaltare şi refuză să se pătrundă de fapte ca să primească dela ele mesajul autentic. « Arta războiului e, ca şi Achile, fiul unui muritor şi al unei zeiţe ». Nu neglija zeiţa.

LOCOTENENTUL

Dacă am neglijat-o, îi cer iertare. Totuşi...

FILOSOFUL

E un totuşi?

LOCOTENENTUL

Iată: ai arătat foarte bine că, pentru ca să fi un om desăvârşit, e necesară uniunea misticului şi a savantului, că savantul trebue să pregătească, să formeze, misticul să inspire, să hotărască, că răbdarea unuia e puterea celuilalt. Insă nu ţi se pare că, în însuşi interiorul travaliului de pregătire, se exercită încă un fel de acţiune mistică? Cum se face că un Pasteur, un Darwin, un Newton au avut curajul să facă şi să refacă experienţele lor, să nu se gândească ani de-a-rândul decât la o problemă unică, limitată? Pe semne că au fost susţinuţi de credinţă.

In armată se găsesc adesea oameni pe care inacţiunea minţii îi face să fie calificaţi mediocri şi care ajung şefi foarte mari, numai prin puterea tenacităţii lor. Mă gândesc de pildă la un Kitchener, pe care l-am plimbat la Salonic pe poziţiile franceze. Ideile sale strategice mi-au adus aminte de acelea ale unui bun paznic de baterie. Când se hotăra pentru o acţiune, punea în slujba hotărîrii sale o voinţă atât de fermă, o prevedere a amănuntului atât de desăvârşită, încât rareori dădea greş.

Iţi aduci aminte de răzbunarea înceată pe care a ştiut să o pregătească lui Gordon asasinat de Dervişi? A trebuit să formeze armata egipteană, să o echipeze aproape fără bani, cu materialul aruncat la rebut de armatele europene, apoi să o facă să înainteze de-a-lungul unui coridor stâncos şi să o aprovizioneze în deşert. Acestea erau tocmai preocupările care-i conveneau lui Kitchener. Dezgropă şine vechi îngropate în noroi. El însuşi construia linia, desenându-i curbele, conducea echipele. Când fu aproape pe terminate,

o revărsare a Nilului îl făcu să piardă şapte kilometri. Scrâşni din dinţi şi începu lucrul din nou. In sfârşit, primul tren putu să treacă. In acelaşi timp, sosea din Anglia canoniera demontabilă pe care o cumpărase din economiile armatei din Egipt şi care trebuia să-i îngăduie să execute trageri pe flancul inamicului. Se îmbarcă pe ea cu statul său major. Ordonă plecarea. Se auzi o mare explozie; căldarea sărise în aer. Ofiţerul mecanic raportă că paguba era ireparabilă. Atunci, pentru prima dată, colaboratorii săi au crezut că-şi va părăsi calmul său înfiorător. Ochii i se umeziră şi buzele i se aplecară. Coborî în grabă în cabina sa şi urcă după cinci minute, liniştit, dădu ordinul de debarcare şi spuse că se va lipsi de canonieră. Campania dură un an. In sfârşit, Mahdi fu ucis şi cu el 10.000 de dervişi. Kitchener putu să intre în Khartum. In timpul cavalcadei sale de triumfător, părea o statuă de piatră.

La începutul războiului, a fost singurul printre marile căpetenii care se pregătea pentru un război de cinci ani. Când aduse vorba să se înzestreze Anglia cu o armată de trei milioane de soldaţi, politicienii au surâs. Chiar Briand i-a spus odată: « Aţi trăit într'o ţară în care, la un cuvânt al d-voastră, popoarele se închină şi oraşele răsar din pământ; pe Boulevard des Italiens nu se pot face minuni! » Briand se înşela: se pot face minuni pe Trafalgar Square; s'ar putea face şi pe Boulevard des Italiens. Dacă un om, chiar mediocru, îşi concentrează toate puterile asupra unui obiectiv unic, va obţine rezultate care vor părea miraculoase unor spirite poate mai mobile, însă lipsite de căldură şi de dragoste. « Această căldură a geniului şi această dragoste a obiectivului său îi dau puterea să imagineze şi să invente în jurul acestui obiect

însuşi ». Napoleon a scris că e mai valoros caracterul lipsit de inteligenţă, decât inteligenţa lipsită de caracter. Putem spune mai precis că puţină inteligenţă acţionată de o inimă pasionată va ajunge mai departe decât un geniu frumos pus în slujba unui suflet rece.

FILOSOFUL

Soarele a ajuns la amiază ; cred că trebue să ne îndreptăm spre furgoanele intendenţei. *(Se ridică, merg în tăcere câteva minute. Ajungând pe Aleea Reginelor, filosoful se opreşte).* Văd că se petrece cu aceste cercetări acelaşi lucru ca şi cu celelalte. De fiecare dată când crezi că ai descoperit un element, îţi dai seama că şi el e încă divizibil la infinit. Am găsit, printr'o atenţie pasionată, că secretul intuiţiei, secretul atenţiei, rezidă în însăşi căldura geniului. Trebue să mergem mai departe. Această căldură a inimii, această ardoare, această credinţă, din ce sunt ele alcătuite?

Geniul e uneori expresia unei dureroase lipse de echilibru ; o pasiune nenorocită creează forţe pe care ea nu le poate utiliza şi aceste forţe sunt întoarse în folosul acţiunii utile. Deosebim foarte bine, în etică, pasajele inspirate lui Spinoza de dragostea sa desnădăjduită pentru d-ra Van den Ende şi, în campania din Italia, pornirile de gelozie ale tânărului soţ. Câteodată şi un simplu accident trezeşte mecanismul cerebral ; în această privinţă, Pascal e un exemplu clasic. La alţii, poate că vom găsi inteligenţa manifestându-se printr'un ocol subtil. Pe unii oameni, un argument puternic i-a înarmat pe neaşteptate cu credinţă. Se spune că Cecil Rhodes a întocmit proiectul Imperiului său african ascultându-l pe Ruskin vorbind la Oxford de măreţia britanică. Iar lectura lui Karl Marx a trebuit să fie motorul iniţial al lui Lenin.

Când te-am întâlnit prima dată, Stendhal, Kipling, Tolstoi, Barrès îşi disputau un adolescent şi-l modelau împreună. Şi eu am încercat să te influenţez, însă a izbucnit războiul care mi te-a răpit. Fără îndoială că spiritul eroilor d-tale a cunoscut asemenea aventuri. Mi-ar plăcea să ştiu ce accidente, ce lecturi, ce prietenii au crestat sufletele unui Pétain, unui Nelson, unui Bonaparte. Un Englez mi-a povestit că Kitchener a datorat această putere răbdătoare unei timidităţi atât de mari, care îi interzicea viaţa de societate. Din pricina plictiselii, i-au plăcut unele îndeletniciri pe care alţii, mai fericiţi, le-ar fi calificat plictisitoare. Tăcerea straşnică a timidului a născocit legenda severităţii care i-a fost folositoare şi l-a ocrotit.

In flacăra, pe care o numim geniu, ard patimi omeneşti şi simple, însă un focar de formă rară, concentrând căldura într'un singur punct, ne uimeşte prin incandescenţa sa.

LOCOTENENTUL

Unde vrei să ajungi, scumpe maestre? Să dovedeşti că eroul nu e zeu? Că accidentele vieţii contribuesc să-l formeze? Fără îndoială că este adevărat, dar ce importă? Poate că, aşa cum spui, Bonaparte, Cesar şi-au datorat geniul vre-unei cauze secrete şi simple. Ştiau să poruncească. Asta mi-e de ajuns.

FILOSOFUL

Mie nu mi-e de ajuns. A privi din afară un om de geniu, a-l accepta ca un « dat » monstruos şi ciudat, umple mintea de

uimire, fără să înalţe curajul. Dimpotrivă, a înţelege prin ce metode simple, mânuind flinta, studiind terenul, un Turenne îşi formează singur inteligenţa şi trupul; cum un Robert Peel, pregătit încă din copilărie pentru meşteşugul de Prim-Ministru al Angliei, ajunge într'adevăr Prim-Ministru şi încă din cei mai buni; cum eroul ştie să facă din sufletul său un lăcaş totdeauna pregătit să prevadă accidentul favorabil, iată ce dă ucenicului sentimentul libertăţii sale.

Ieri, eram de acord că însuşirea firească a omului mare e siguranţa de a putea crea viitorul, deosebind totdeauna, cum spune atât de bine Retz, lucrul extraordinar de cel imposibil. Astăzi, cred că acest din urmă element pe care l-am urmărit împreună, această ultimă zgură a analizei, această fină trăsătură de spirit a geniului, este certitudinea identică de a te putea crea pe tine însuţi în vederea operei presimţite.

(Trec de grilajul grădinei)

Mă părăseşti aici?

LOCOTENENTUL

Dacă-mi îngădui, voi mai face câţiva paşi cu d-ta. Acestea sunt lucruri importante pentru mine. Când mă gândesc la oamenii pe care-i admir, adesea mă simt descurajat. In descrierile istoricilor, în înseşi memoriile, în portretele lor, apar atât de perfecţi, desenaţi cu trăsături atât de limpezi, încât, comparând acest desen voluntar cu cercetările mele greoaie, mă tem să mă apropiu de ei.

FILOSOFUL

Nu trebue să te încrezi în pictorii proşti; ei fixează ceea ce este mobil.

LOCOTENENTUL

Insă ceea ce-mi spui despre elementele umane ale geniului, ceea ce ghicesc şi eu când întâlnesc un adevărat şef, o faţă de carne, ochi mobili, mă linişteşte, dimpotrivă, şi-mi dă încredere. Nu că aş pretinde să săvârşesc fapte mari, însă nu vreau să mă îndoesc de curajul meu, şi-mi place imaginea omului mare, aşa cum ai evocat-o. Da, să te creezi pe tine însuţi; să te cunoşti ca o tranşee de plecare; să încerci acea poftă de plăcere, acel amor propriu plin de nelinişte, acel spirit leneş; să le cunoşti şi să le refuzi; să le reclădeşti încet, căci excedentul nostru de voinţă disponibilă este slab şi nu putem mişca decât mase mici; să ştii însă că însumarea străduniilor minuscule va fi de ajuns ca să clădeşti într'o zi acea locuinţă de care vorbeai; să ştii că un mare poem, ca o mare bătălie, e o sumă de hotărîri mărunte; să ştii că accidentul se va ivi în clipa cea mai neprevăzută şi că, pentru a fi totdeauna pregătit, trebue să-ţi faci mai ales reflexe bune; să munceşti, acolo unde te afli, cu o grupă, dacă eşti caporal, cu o campanie, dacă eşti căpitan; însă în orice caz, să începi, să acţionezi. Da, mi-ar plăcea să cred că acesta e geniul.

FILOSOFUL

Crede-mă, scumpe prieten, că nu e nimic altceva. Adio.

(Se depărtează brusc)

AL TREILEA DIALOG

La filosof după cincisprezece zile

Susţinea că lucrul cel mai necesar în lume erau cavalerii rătăcitori şi că rânduiala va fi restabilită de el.

Cervantes

FILOSOFUL

Aşa dar, pleci mâine?

LOCOTENENTUL

Şi plec fără regrete. Convorbirile noastre au alcătuit tot ceea ce am realizat mai bun în timpul şederii mele. Nu mai sunt făcut pentru viaţa asta plină de contraziceri. La voi creştini, democraţi, birocraţi, un locotenent nu poate întreprinde nimic. După trei luni, o circulară îi ia oamenii pe care tocmai i-a format. Singura cale posibilă a acţiunii adevărate e politica: voi fi stângaci în ea. In Maroc, recrutezi partizani, desenezi şosele, sapi puţuri, vânezi briganzi, faci să domnească rânduiala, eşti un mare *hakem* [1]), e plăcut.

FILOSOFUL

Şi eşti iubit?

LOCOTENENTUL

De soldaţi? Da, dacă meriţi. De Berberi? Te admiră dacă eşti un falnic războinic; cum ar putea să te iubească? Pacea

[1]) Medic, la musulmani.

pe care le-o impui le întrerupe plăcerile şi distruge frumosul echilibru al unei societăţi în totul militară. « Cum se poate? spun ei. Se va interzice oamenilor curajoşi să se împuşte unii pe alţii? Cum vor deosebi de acum înainte femeile un bărbat de merit? Ce vor ajunge cântăreţii, dacă nu vor mai fi fapte de cântat? ».

FILOSOFUL

Dar atunci, o cuceritorule, care e obiectul cuceririi? Când te-am văzut ultima oară, eram într'o dispoziţie împăciuitoare şi discutam cu politeţă natura geniului de acţiune, fără să pun la îndoială valoarea ei positivă. Am recunoscut, de acord, că anumiţi oameni, mari soldaţi, miniştri, industriaşi, sunt mai capabili decât alţii să impuie universului pecetea voinţei lor. Recunosc încă acest lucru. Văd însă că soldatul, asociat cu ei la fapte, îşi lasă uneori viaţa în întreprinderile lor, şi totdeauna libertatea sa şi răgazul său. Mi-e îngăduit deci să mă întreb dacă nu-i mai mare daraua decât ocaua. Berberii **d-tale** trăiau naiv şi satisfăcuţi în dezordine şi brigandaj; ce le aduce pacea militară? Hinduşii se împăcau de multe veacuri cu o viaţă leneşe şi primejdioasă; ce bucurii reale îi fac să guste confortul şi poliţia britanică? Ţesătorii manuali lucrau în familie, în satele lor normande sau picarde; e bine că industriaşii **d-tale** au clădit pentru ei cazărmi triste? O societate de oameni paşnici şi hoinari, ocupaţi mai ales cu probleme spirituale, muncind din greu ca să-şi procure pâinea, locuinţa, îmbrăcămintea, ar putea să fie cu mult superioară Americii taylorizate. Germania fermecătoare a d-nei de Staël, în care micile Curţi trândave se îndeletniceau toate cu dragostea şi literele, era mai fericită şi mai civilizată decât Germania

mecanică a lui Stinnes, decât Germania explosivă a lui von Schlieffen. Agitația nu e o valoare; activitatea nu e o virtute. Rânduiala nu e un scop, ci un mijloc. Dacă scopul adevărat e fericirea oamenilor, sunt ei oare mai fericiți grație eroilor d-tale?

LOCOTENENTUL

E destul de hazliu, scumpe maestre, auzindu-te cum susții împotriva mea, măcelul și brigandajul. Dar n'am spus niciodată și nu cred că scopul eroului ar fi fericirea oamenilor. Susții că rânduiala nu e un scop. Cred că pentru anumite spirite este tocmai un scop. A face ușor de înțeles ceea ce e obscur, a croi drumuri largi în pădurile incoerente, a grupa străduanii divergente, e o plăcere și o nevoie. Ludovic al XIV-lea modela, fără îndoială, Franța întru câtva în chipul în care planta grădinile din Versailles. Mintea care a desenat în jurul Arcului de Triumf această frumoasă stea de bulevarde este aceeași care a conceput Universitatea, Legiunea de Onoare și Consiliul de Stat. Sunt multe trăsături comune artistului și omului de acțiune. Neputând să îndure dezordinea naturii, amândoi doresc să-i impuie o rânduială al cărei model îl poartă în mintea lor și al cărei spectacol îi încântă. Artistul se satisface creând o lume imaginară; omul de acțiune transformând lumea reală. In ce mă privește, nu sunt decât un copil stângaci care se joacă cu lutul moale, însă îmi face plăcere să modelez teritoriul postului meu.

FILOSOFUL

Iată ceea ce ar explica faptul că artistul este rareori om de acțiune. La cea mai neînsemnată rezistență a realului îi

este prea lesne să evadeze în imaginar și să clădească după placul dorințelor sale. Meditează la cazul D'Annunzio. Tăria latină a elocvenței sale, grația aeriană a curajului său, acea eroică aventură dela Fiume, totul făcea să ne așteptăm la un mare conducător de oameni. N'a fost însă decât un foc de paie minunat și scurt. Un politician șiret, ca Giolitti, merge mai departe decât el în realitate. De ce? Pentrucă, la artistul autentic, gustul acțiunii e intermitent. Se va duce să bombardeze un oraș, să cuvânteze în fața mulțimii romane. Insă aceste manifestări vor fi pentru el scurte preumblări în viață. Indată ce personajele în carne și în oase refuză să treacă la acțiune, astfel cum dorește meșterul sculptor, acesta se întoarce din nou în lumea fantomelor docile în care e mai puternic decât Cesar. In momentul plecării sale în Grecia, Byron se gândește să ajungă regele Elenilor, însă se plictisește îndată de acești Greci nevoiași, atât de deosebiți de acei ai lui Homer. Lamartine suspină dezgustat îndată ce vede că Revoluția sa plină de îngeri e năpădită de răzvrătiți.

LOCOTENENTUL

Cesar era scriitor.

FILOSOFUL

Insă cu puțină inspirație.

LOCOTENENTUL

Goethe nu era făcut să fie un mare ministru? « Prefer mai degrabă o nedreptate unei dezordini » e un cuvând demn de Talleyrand.

FILOSOFUL

Insă Talleyrand nu l-ar fi scris. De fapt, istoria lui Goethe, om de acţiune, e scurtă. Ce părere ai, ostaşule, de un Ministru de Război care, obţinând un concediu ca să viziteze Italia, scrie principelui său: « Mi-am regăsit eul meu autentic. In ce fel însă? Ca artist »... Acestea ne îndepărtează dela întrebarea noastră. Pe care o repet: E de dorit ca eroul să comande? Ce va face el pentru fericirea soldatului?

LOCOTENENTUL

Scumpe maestre, aş fi vrut să te văd purtând chipiul soldaţilor care s'au luptat atât de bine la Borny, la Rezonville, la Saint-Privat. Poate că Franţa n'a avut niciodată soldaţi mai buni. Insă soldaţii nu aveau şef. Bazaine se plimba pe câmpul de luptă cu mare bravură şi făcea pe plutonierul-major. Comanda un tir de secţie, îndrepta o ţinută şi uita cu desăvârşire că era răspunzător de o armată. In zadar Ladmirault, Canrobert îl rugau să trimeată ajutoare şi să le facă cunoscute planurile sale. Şeful înţepenit într'o tăcere poate machiavelică rămânea spectatorul evenimentelor. Din inacţiunea noastră, se năştea încet izbânda adversarului. Din această pastă informă a viitorului, pe care o lăsăm să se scurgă fără să o fixăm, ei îşi sculptau imperiul. Şi, cu toate acestea, dacă au fost vre-odată bătălii care trebuiau câştigate, acestea erau. Trebuia rostit deci un singur cuvânt: « Inainte »; Germanii erau pierduţi. Inchipueşte-ţi ce revoluţie ar fi fost în istoria lumii. Armata de meserie biruia, fără nici un efort, naţiunea armată. Lumea întreagă renunţa la această idee nomadă şi grosolană. Demagogia se retrăgea; Războiul Mondial era evitat. Insă Bazaine era un conspirator plat şi nu un

şef militar; forţa tuturor era anulată de nulitatea generalului. La 10 August, Bonaparte se întreba plin de milă de ce nu se găsea nimeni ca să comande pe aceşti bieţi Elveţieni; « Ar fi învins dacă ar fi avut pe cineva », şi acolo iarăşi un singur om ar fi transformat viitorul lumii. Nu crezi că soldaţii lui Rennenkampf, încolţiţi în mlaştinile mazuriene, ar fi aclamat un adevărat şef? Când Turenne a fost ucis, locotenenţii săi au stat mult de vorbă fără să hotărască nimic; la care soldaţii au exclamat: « Daţi drumul iepei, ea ne va conduce ». Era calul pe care mareşalul îl încăleca de obicei. In acele timpuri, un ţăran din Champagne s'a dus să ceară seniorului său să rupă contractul de arendă al fermei sale, opunându-i în locul oricărui motiv: « Marele Turenne a murit ».

Ca să trăiască, oamenii (de trupă sau de meserie) au nevoie, de un minimum de siguranţă. Când şi-au încurcat întru atât treburile lor, încât nu mai pot mânca, nici dormi, nici să-şi crească copiii nevârstnici, atunci invocă cu gura mare pe Făcătorul de ordine, pe meşterul vrăjitor. Prietenul nostru, industriaşul, mi-a descris adesea purtarea lucrătorilor săi în timp de criză. In epoca de prosperitate, muncitorul îşi invidiază patronul şi ar dori să se lipsească de el; e firesc. Munca e îmbelşugată, câştigul uşor, şeful de prisos. Când se iveşte şomajul, tabloul se schimbă; numai întreprinzătorii prevăzători şi îndemânateci pot să-şi mai hrănească personalul, care îşi întoarce cu îngrijorare privirea spre ei. Când o naţiune atacată se vede ameninţată de a fi copleşită, fie că e socialistă, comunistă, pacifistă, ea acordă căpeteniei militare orice licenţă împotriva libertăţii. « Paulus Emilius spunea că, ales de nevoie, nu avea obligaţie faţă de nimeni şi pretindea ca poporul să nu se amestece în război ».

In 1918, într'o secţie din sectorul meu, toţi gradaţii fiind ucişi, comandamentul a revenit unui soldat. Intr'un discurs improvizat, a vrut să explice oamenilor că ei rămân pentru el camarazi, că puterea lui nu avea nimic absolut, că secţia va fi o republică. « Am înţeles, răspunseră ei; lasă-ne 'n pace: comandă ».

Când Marocanii sedentari sunt jefuiţi de nomazi, de vitele şi femeile lor, sunt foarte fericiţi văzând că înaintează rânduiala franceză, cu riscul de a blestema pe sfânt după ce primejdia a trecut. Nu crezi că la întoarcerea din Egipt, era legitim pentru un Francez care-şi iubea ţara (şi spun chiar regalist) să-l întâmpine pe Bonaparte ca pe un salvator? Şi mai aproape de noi, cum de a luat Mussolini puterea fără să întâmpine rezistenţă? Pentrucă lipsa de cârmuire adusese tuturor aminte de binefacerile unui guvern tare. E de ajuns să fi văzut Italia lui Nitti, anarhia din stradă, furtul organizat, sălbăticia ţesătoreselor din Milano, acel tânăr spânzurat de podul din Florenţa şi căruia răsculaţii i-au tăiat mâinile. Iată ce nu trebue să uităm când ne minunăm văzând cum poporul italian îndură violenţele fasciste. Sofismul consistă în a judeca faptele din timpul crizei, neglijând starea de criză. De altminteri, dacă Mussolini nu s'ar fi arătat în stare să-şi comande partizanii şi să le impue o rânduială, s'ar ivi un nou salvator. Sunt lucruri legitime. Dacă spectatorii s'ar înghesui spre ieşirile unui teatru cuprins de incendiu, catastrofa n'ar mai avea margini. Dacă un om cu voinţa hotărîtă, cu vocea puternică şi cu mare curaj, se urcă pe un fotoliu, îşi linişteşte vecinii, dă ordine şi disciplinează spectatorii gata să fugă, se poate ca aceştia să iasă vii din aventură. Răspund întrebării d-tale. Ce aduce omul mare, omului de trupă? Ii aduce acea rânduială în primejdie, fără de care trupa e pierdută.

FILOSOFUL

Iată o argumentaţie puternică. Sunt însă un prost auditoriu... E nevoie de un şef puternic într'un teatru incendiat, pe un vapor naufragiat, într'o naţiune în primejdie? Nu găsesc nimic de obiectat şi te confirm bucuros. Am însă de adăogat două observaţii foarte însemnate. Să le numerotăm: e obiceiul meu, făcut să placă unui militar.

Deci, mai întâi: Nu ne petrecem viaţa în teatre incendiate şi pe vapoare naufragiate. Mulţumită lui Dumnezeu, trăim în pace. Siguranţa unui Francez care se plimbă pe drumurile mari în anul 1923 este, fără îndoială, mai desăvârşit asigurată decât a fost vre-odată existenţa omenească. Acestea par a fi roadele libertăţii politice, căci această siguranţă ar fi părut de necrezut unui om din veacul trecut. Se pare că poporul acestei ţări, cu o statornicie remarcabilă, cere oamenilor săi politici o purtare aproape sportivă faţă de adversar. Indată ce depăşesc acest « punct de tact », înşişi prietenii lor se miră, şi mulţimea de nehotărîţi, deplasându-se cu câţi-va paşi, face să încline cumpăna de partea cealaltă. De ce am accepta într'o situaţie atât de paşnică şi atât de favorabilă, o disciplină care nu este folositoare decât în împrejurări extraordinare? Nu suntem triburi agricole prădate de nomazi; întru cât pilda lor dictează purtarea noastră? Nu suntem Francezii Directoriului; de ce am dori întoarcerea din Egipt? Nu suntem o secţie de luptă; de ce am căuta gradaţi?

In al doilea rând: Nu crezi că oamenii de acţiune creează, adesea, ei înşişi, primejdii cărora ei le găsesc în urmă leacuri? Marii tăi industriaşi sunt necesari funcţionării uzinelor imense, însă erau necesare uzinele imense? Un general bun era necesar

pentru evacuarea în bune condiţii a peninsulei Gallipoli, însă ce am căutat în această peninsulă? Soldaţii ruşi, încolţiţi în mlaştinile mazuriene, ar fi acceptat cu voie bună un stăpân? Firește. N'ar fi aclamat însă cu inimă şi mai bună un guvern destul de cuminte care să-i lase în izbele lor la cinci sute de kilometri de lacurile mazuriene?

Omul a cărui utilitate nu se iveşte decât în încurcătura celorlalţi e, în mod firesc, adus să stârnească încurcătură. Nu vreau nicidecum să spun, cu bună ştiinţă, că un partid militar caută să facă război în nădejdea avansărilor şi a decoraţiilor. Observă totuşi că şi aceasta ar fi cu totul de înţeles. Fiecare om e un mic monstru şi, dacă aş fi comandat un sector, fără îndoială că aş fi vrut să am şi eu micul meu atac. Să acordăm însă mai mult credit firii omeneşti; acum vorbim de supra-oameni şi trebue să-i presupunem fără pasiuni josnice. Agamemnon şi Ulisse au organizat în mod inconştient starea de lucruri favorabilă activităţii lor normale şi în totul de temut pentru Acheeni şi Troieni. Un şef militar va cere totdeauna o armată numeroasă şi bine echipată. Numai graţie prezenţei sale, aceasta va deveni o încurajare pentru acea atitudine tăioasă care duce drept la război. Mai ales trebue ţinut seama de activitatea de joc, atât de necesară tuturor oamenilor, şi care-i împinge să caute lupta, nu din ură sau cruzime, ci din nevoie de a-şi însufleţi viaţa. Ea împinge la speculă pe financiarii miliardari care n'au nici nevoie şi nici dorinţă de câştig. Ea face ca un bun soldat să dorească exerciţii ucigaşe şi reale. Inşişi filosofii nu ar putea trăi fără războaie aprige şi îndârjite al căror subiect e cine ştie ce teorie foarte obscură. Dar aici e vorba de o gâlceavă de cuvinte care nu rănește pe

spectatori. Militarii sunt mai primejdioşi, pentrucă noi suntem pionii eşichierului lor.

Dacă ideea te jigneşte, transpune-o într'o lume de care esti mai puţin legat. Intreabă pe prietenul d-tale, industriaşul, dacă îi place să găsească un adevărat şef în fruntea sindicatelor muncitoreşti. Iţi va răspunde că agitatorul de profesie este o fiinţă vătămătoare, că inventează păsuri când nu le are la îndemână, în sfârşit că are nevoie de greva sa anuală, ca să-şi justifice prezenţa. Toate acestea sunt adevărate, dar nu e mai puţin adevărat când e vorba de omul energic, în orice meserie. De aceea îmi place să pun în fruntea puterii mediocritatea cu capete numeroase. Nu trebue să-şi menţină prestigiul, pentrucă nu l-a avut niciodată.

LOCOTENENTUL

(după o scurtă tăcere)

Am văzut punându-se la cale împotriva poziţiilor mele două atacuri convergente. Ingăduie-mi să le situez ca să-mi îndrept mai bine răspunsul.

a) Oamenii nu sunt totdeauna pasagerii unui vapor în primejdie;

b) Atunci când nu există, primejdiile sunt adesea opera a însuşi cârmaciului.

Asupra punctului celui dintâi, regret că nu pot ceda nici măcar o iotă. In istorie sunt, desigur, epoci de echilibru şi de răgaz, însă nu sunt de acord cu d-ta când e vorba să clasez prezentul printre aceste clipe de linişte, destul de rare. Siguranţa de care vorbeşti e reală, însă fragilă; câţiva ani de guvernare slabă ar fi de ajuns să o primejduiască, distrugând disciplina socială pe care ea e întemeiată. Mai mult ca oricând,

avem nevoie de şefi. Probleme ca aceea a monetei, aceea a datoriilor dintre naţiuni, aceea a securităţii Europei au nevoie de spirite mari. Fiecare popor are argumente bune; pe planul logic şi al dreptului se poate discuta la nesfârşit; trebue să facem însă distincţie. E deci nevoie în fiecare ţară de un om care să ştie să spună: « Hotărîre » şi să adaoge îndată: « Executare... ». Linişteşte-te, scumpe maestre, nu cer (şi nu doresc) ca acest om să fie soldat. Insă cer să aibă *spirit militar*, adică curajul *să aleagă* şi curajul *să comande*.

Acum fac faţă celui de al doilea grup de idei. Vei spune că unii dintre oamenii de acţiune sunt cauza relelor al căror remediu ajung mai târziu. Pui întrebarea: Am avea războaie mari, dacă nu am avea generali mari? Mărturisesc că întrebarea mă umple de uimire: unde vezi în istorie că războaiele ar fi fost provocate de soldaţi? Războaiele sunt declarate de guverne susţinute de « opinia publică ». In fapt, adevăratul militar ignorează de cele mai multe ori cauzele războiului şi nu se interesează de ele. I se spune: « A venit momentul ». Şi el pune în aplicare ceea ce a învăţat. E fericit când se bate? Oare electricianul e fericit când se produce un scurt circuit? Il repară fluierând şi încearcă să se gândească la altceva. Tânărul ofiţer, fără familie, poate că se amuză la începutul campaniei. Crezi însă că nu e repede nerăbdător să lepede cismele, să vadă din nou cantina, să se bucure de plăcerile vieţii? Meşteşugul toceşte noutatea şi decolorează entuziasmul. Ceea ce ne izbea în timpul războiului pe noi, ofiţerii de carieră, când ne uitam la camarazii noştri de rezervă, era că-i vedeam cât sunt de războinici. Pregăteau totdeauna altă lovitură. Nemulţumiţi să lupte împotriva inamicului, se luptau între ei, dela companie la companie. Ceilalţi, activii, erau mai po-

toliţi. Ne spuneam: « Ce dracului au? Oare comerţul îi face astfel? » Şi ajungeam să ne spunem: « La urma urmei, poate că în civilitate e totdeauna război ».

FILOSOFUL

Iţi vorbesc de generalii care fac un război mai confortabil; îmi răspunzi cu ideile unui sublocotenent care el însuşi se târăşte în noroi. Nu ştiu dacă pompierilor le plac incendiile; mă tem că da. Dar Colonelul de pompieri are desigur o mare plăcere. Jăratecul îi luminează triumful; miniştri şi prefecţi se rânduesc la ordinele sale; această partidă totdeauna câştigată e un joc frumos. Marelui şef trebue să-i placă războiul; ar fi un sfânt dacă nu i-ar plăcea. Fără să mai vorbim de glorie, îl eliberează de el însuşi şi de ceilalţi. Saint-Simon povesteşte că Louvois, fiind mustrat de Ludovic al XIV-lea din pricina unei ferestre prost construite, răspunse că-i va isca asemenea război, care să-l facă să aibă nevoie de el şi să nu-l mai plictisească cu mistria. « Nu a zăbovit ca să se ţie de cuvânt. Provocă un război, pentru o chestiune electivă la Colonia; şi îl confirmă dând foc Palatinatului, unde puse ultima pecete ca războiul să fie general şi, dacă s'ar fi putut, chiar perpetuu, scoţându-l din sărite pe ducele de Savoia. » Şi toate acestea pentru o fereastră prea înaltă şi un amor-propriu rănit. Vezi de cât de puţin lucru poate să atârne liniştea omului de trupă.

LOCOTENENTUL

Pot să spun trei fraze? După câte ştiu, niciodată un căpitan de pompieri n'a fost arestat ca incendiator, Saint-Simon era om rău şi Louvois nu era general.

FILOSOFUL

Iţi voi cita deci generali. Ludendorff şi-a sfătuit oare împăratul să facă pace? Nu e acum în fruntea partizanilor germani ai revanşei? Napoleon s'a arătat în stare să renunţe la distracţia lui favorită? Nici nu sunt pe de-a'ntregul sigur că *pricepea* ideea de pace. « Intre naţiuni, spunea el, nu există pace, ci numai răgazuri ».

LOCOTENENTUL

A! Citezi tocmai oameni cărora le lipseau câteva trăsături ca să fie pe de-a'ntregul oameni mari. Napoleon avea ceva de filosof; însă nu avea destul. A dorit această mantie grea de hermină, această coroană, acest tron. Slăbiciuni. Se vede limpede în *Memoriile* contelui Molé, acolo unde colosul se clătina. « Nu ştia niciodată să deosebească punctul unde se oprea posibilul ». Nu e curios să regăsesc aici una din concluziile primei noastre conversaţii? In ceea ce-l priveşte pe Ludendorff, aventura din Bavaria dovedeşte că omul nu este desăvârşit. S'a aruncat în ea ca un copil, fără pregătire, fără demnitate. Sunt mai exigent cu eroii mei. Vreau ca, resemnaţi să ia puterea când serviciile lor sunt necesare, să renunţe la ea fără regret când socotesc că au ajuns nefolositori. Iar când ordinea s'a restabilit, să accepte un control raţional, după cum la primejdie şi-au asumat singuri răspunderile.

De fapt, aceasta e atitudinea marilor soldaţi din toate timpurile, care îţi vor apărea severi şi timizi, îndrăzneţi şi modeşti, nemiloşi şi buni, dacă-i priveşti fără prejudecată. Legăturile care-i reţin au fost toarse, dela începutul istoriei, de zeiţele căminului şi ale cetăţii. Legături subtile, foarte

puternice, cu toate că aproape invizibile, ele fixează acest tip surprinzător, generalul roman care nu luptă fără ajutorul ghicitorilor, generalul Republicii, respectuos cu cel mai neînsemnat deputat, în sfârşit războinicul în faţa căruia tremură oştirea şi care tremură în faţa soţiei sale.

Răspunsul meu la argumentul pe care l-ai scos din viaţa muncitorească va fi acelaşi. Desigur că industriaşului nu i-ar plăcea să găsească în fruntea muncitorilor săi un ambiţios zăpăcit şi rău, care ar considera greva şi răscoala ca un mijloc în slujba carierei sale politice sau sindicaliste. Crezi însă că n'ar fi fericit să vadă postul încredinţat unui om superior, modest şi drept, care ar căuta, firește, să obţie pentru trupele sale tot ceea ce i se va părea posibil, însă ar fi totuşi capabil să înţeleagă necesităţile industriei? Adevărul este că nu e destul să porţi coroana ca să fii un adevărat rege şi nu trebue să acorzi numele frumos de şef acelora care uzurpă acest titlu fără să aibă caracter de şef.

FILOSOFUL

Poţi însă în acelaşi timp să porţi titlul şi să-i păstrezi şi caracterul? Un om poate să rămâie cuminte dacă a exercitat puterea absolută? Acesta e mitul bunului tiran, însă nu există un tiran bun. Nu ştiu cine spunea: « Când sunt pus în situaţia critică de a judeca un om, mă întreb: Ce ar face dacă ar fi împărat roman? Şi văd îndată ivindu-se un Neron, un Caligula, un Domiţian. »

LOCOTENENTUL

Şi eu văd ivindu-se un Galba, un Marc-Aureliu. Poate că am prea multă încredere în mine, însă aş primi experienţa. Sunt sigur că nu sunt un Neron.

FILOSOFUL

(dând din cap)

Tânărul Bonaparte ar fi spus acelaşi lucru. Bonaparte era un tânăr bine, citea pe Plutarh cu emoţie, avea bun simţ şi virtuţi. Văd că ai recunoscut ceea ce a făcut din el puterea absolută. N'ai fi un Neron? Ţi-o doresc; şi te cred. N'ai mai fi d-ta însuţi. In jurul unui om puternic se cuibăreşte numaidecât, fără voia sa, mecanismul pasiunilor. Femeile şi-ar lua sarcina să te conrupă. Marele şef pierde contactul cu realitatea de care ai vrea să-l vezi legat. El nu face nimic el însuşi. Vorbeşte, scrie şi, în practica acestor acţiuni facile, uită necesităţile grele ale materiei, dacă le-a cunoscut cumva vre-odată. In ce priveşte retragerea de bună voie, văd puţine exemple dela Cincinatus, şi lucrul nu mă surprinde. Cum ar putea să se gândească stăpânul la odihnă? Chiar dacă nu e ambiţios, se crede necesar pentru fericirea popoarelor sale. «Ce o să facem, spune statul-major, în ziua în care nu vei mai fi aici? Intr'adevăr, spune marele şef, ce-o să vă faceţi fără mine? Mă cuprinde neliniştea, gândindu-mă la această eventualitate ».

LOCOTENENTUL

Mi se pare scumpe maestre, că păcătueşti aici prin fatalismul pe care odinioară l-am condamnat împreună! Vorbeşti de mecanismul necesar, de firea omenească totdeauna asemănătoare cu ea însăşi. Firea umană nu e tocmai ceea ce omul vrea să fie ea? Fără îndoială, e foarte omenesc să te agăţi de putere. Insă e omenesc să te constrângi, să renunţi la ea, să preferi pacea ţării tale şi mulţumirea interioară, glo-

riei personale. Poţi să-ţi dau zece exemple mai moderne decât Cincinatus. Cunoşti cât de puţin viaţa generalului Bugeaud?

FILOSOFUL

Nu, afară de Abd-el-Kader, cascheta şi fragmentul de discurs pe care mi l-ai citit mai zilele trecute.

LOCOTENENTUL

Iată: După Waterloo, Bugeaud, tânăr şi strălucit colonel, e concediat de guvernul regal şi crede că şi-a încheiat cariera. Se stabileşte pe moşioara familiei sale, îşi dezbracă uniforma şi, cu tot curajul, se face plugar. Găseşte o landă perigurdină presărată cu bălării pline de praf, terenuri arse ca de foc, câmpii mlăştinoase, cărări brăzdate de făgăşuri. «Timpul meu, spune el, a trecut; micile mele cunoştinţe de infanterist vor fi de acum înainte nefolositoare. Cu toate acestea, îmi rămâne un comandament, cinci sute de oi, douăzeci de vaci, trei servitori. E oricum un batalion frumos. »

In cincisprezece ani, colonizează acest ţinut şi ajunge să fie iubit de ţărani; pe locurile, altădată părăginite, răsar numai grâne sănătoase, ferme confortabile, ţărani bine îmbrăcaţi, şosele bine pavate, — opera lui Bugeaud. Când izbucneşte revoluţia în Iulie, e ales deputat şi, în acelaşi timp, e făcut general. Iar politica pacifică a lui Louis-Philippe nu are susţinător mai trainic decât acest soldat.

(Aici locotenentul pune mâna pe caietul său de pe căminul filosofului şi-l frunzăreşte cu grabă)

In 1831, când jurnalele pornesc război împotriva Europei: «Chiar dacă naţiunea ar dori războiul, scrie Bugeaud, asta n'ar trebui să fie hotărîtor pentru guvern, pentrucă masele

judecă aceste lucruri aşa cum orbul deosebeşte colorile. Câte cheltuieli! Câte pierderi! Câte nenorociri! Avantajele ar fi răscumpărate foarte scump. Firește că n'am decât de câştigat de pe urma războiului; sau voi fi omorît sau voi avansa. Şi, cu toate acestea, nu-l doresc, pentrucă mă tem mai ales de războiul civil şi de anarhia republicană.» Şi, în 1840, în momentul în care e vorba să ne batem cu Anglia pentru Mehmet-Ali: «Domnilor, spunea el în Cameră, ţara nu trebue angajată într'o luptă imensă, decât pentru motive imense. Onoarea naţiunilor nu se aseamănă cu aceea a indivizilor.» Iar în Algeria tratează, îndată ce are posibilitatea să trateze: «Am sacrificat siguranţa unui succes cu ceea ce mi s'a părut mai potrivit cu adevăratele interese ale ţării... E mai puţin strălucit, însă e mai cuminte. Prevăd că lumea nu-mi va fi recunoscătoare, şi tocmai de aceea, poate că am oarecare merit că am făcut-o.»

Iată purtarea celui mai mare general francez din veacul al XIX-lea. Şi văd că am însemnat în carnetul meu, îndată după aceasta, un text vechi care, într'adevăr, se aplică de minune lui Bugeaud. Textul extras din *Traité de la Guerre en général par un officier de distinction au service du Roi Très-Chrétien.*

«Trebue ca un general să fie din acele caractere care, mulţumite de ele însele, consideră mai prejos toate bunurile şi măririle care fac fericirea sufletelor josnice; când îl ajunge ceea ce în lumea de toate zilele se numeşte dizgraţia, să fie totdeauna acelaşi şi tot atât de mulţumit în restrişte ca şi în belşug, să ştie să trăiască într'un colţ de lume cu un venit de o mie de scuzi ca şi cu o sută de mii, făcând ca bogăţia şi averea lui să consiste numai în mulţumirea că şi-a comandat

armatele cu demnitate. Pe aceste principii trebue întemeiat un general.»

Mi se pare că pe aceste principii s'au «întemeiat» cei mai buni generali ai ultimului război. Fayolle îşi cultivă trandafirii, Pétain via, şi Joffre, când e solicitat să reprezinte Academia la aniversarea Marnei, răspunde: «Păi bine? Lucrul acesta o să se repete în fiecare an?». Adevăratul om mare nu se înjoseşte să facă gloriei o curte de om bătrân. Spui că linguşitorii îl conrup, însă, dacă e mare, linguşitorii îl plictisesc. «O fi gloria un lucru desfătător? spunea unul din ei lui Wellington. — Da, i-a răspuns ducele, îmi îngăduie să-mi periu eu însumi hainele, fără ca cineva să mă găsească ridicol».

Iată, l-am văzut pe Joffre sosind mai zilele trecute la Invalides. Era civil şi pe jos. Şi-a închis umbrela cu multă băgare de seamă ca să nu-şi ude ghetele bine lustruite, apoi a trecut prin coridoare. De abia se dădeau la o parte plantoanele şi-l lăsau să treacă. Eram stingherit. Parcă-mi venea să alerg înaintea lui, exclamând: «Faceţi loc mareşalului!»

Dacă îmi răspunzi că dezinteresarea lui Bugeaud, modestia unui Joffre, sunt virtuţi rare, voi fi de părerea d-tale; ele sunt rare după cum însuşi adevăratul şef e rar, însă le găseşti totdeauna la el. Tocmai pentrucă le posedă, a ajuns ceea ce este. O dreptate aproape mecanică răsplăteşte adevărata măreţie, chiar în cele lumeşti. Quakerii interziceau credincioşilor lor să realizeze câştiguri mari. Succesul lor se datoreşte acestei străşnicii.

FILOSOFUL

Iată un optimism fermecător şi un subiect frumos de tavan alegoric pentru Camera de Comerţ din New-York:

« Virtutea conducând Norocul spre locuinţa Omului de Bine ». Ca şi d-ta, Platon spune că cei mai drepţi sunt în realitate cei mai puternici, pentrucă dreptatea, competenţa şi ordinea sunt singurele puteri autentice. Şi, fără îndoială, că aveţi dreptate, Platon şi d-ta, din punctul de vedere al Spectatorului Etern, al istoricului care, o sută de ani după moartea unui erou, se rosteşte liniştit asupra fericirii sale reale sau a fragilităţii operei sale. Atunci vezi că greşelile sfârşesc prin a da naştere pedepsei lor, că un guvern brutal cade, că o instituţie nu supravieţuieşte mult timp după ce a încetat să fie folositoare. Insă succesul dobândit pe nedrept poate să dureze cincisprezece ani, o viaţă întreagă şi, în acest răstimp, scurt în ochii eternităţii, însă lung pentru cine l-a trăit, naţiunile vor fi guvernate de oameni nedemni şi cruzi. Frederic cel Mare era un om rău; rău, avar, meschin. Nu e mai puţin adevărat că a întemeiat un mare regat. Unii oameni de afaceri au reuşit prin frumuseţea caracterului lor? Se prea poate, însă n'ai să susţii că toţi miliardarii sunt sfinţi. Măreţia unui Turenne, a unui Galliénni leagă o echipă de şefii ei. Insă corupţia şi crimele de rând produc acelaşi efect şi aceeaşi teamă. Napoleon împărţea dotaţii, coroane, decoraţii. Fii sigur că nu era mai puţin iubit din această pricină. Printre marii conducători de oameni, găseşti de tot soiul: canalie şi nobleţă. De altminteri apelez la spusele d-tale despre d-ta. Nu-ţi plac oamenii Revoluţiei. Poţi nega însă influenţa lor asupra spiritului Francezilor?

LOCOTENENTUL

Putere fără durată. Incă din Thermidor, Parisul era scârbit de nebunia Montagnarzilor. Lucrătorii din cartierul Antoine

trăgeau obloanele când treceau căruţele şi, după patruzeci de ani de Republică, nu avem la Paris nici o stradă Robespierre, nici măcar o fundătură.

FILOSOFUL

Urăşti personalul Revoluţiei rusesti. Mi se pare însă instalat temeinic. In ce priveşte temerile pe care mi le inspiră individul puternic, mi-ai răspuns în chip liniştitor că nu e primejdios, pentrucă e perfect. Mărturiseşte că ne-am putea îndoi. Ii atribui, cu multă aparenţă de adevăr, caracterul unui artist, însă la artist, adesea, pasiunea operei dă naştere egoismului şi chiar unui soi de cruzime. Rossetti îşi sacrifică soţia pentru poemele sale, Bonaparte soldaţii pentru sistemul său, Lenin sacrifică Rusia lui Karl Marx. Această cruzime nu e lipsită de măreţie. Soldatul preferă însă A Treia Republică.

LOCOTENENTUL

Nu e cumva o neînţelegere între noi, scumpe maestre? Nu pot să cred că ai vrea să confunzi autoritatea cu tirania. Intr'adevăr, după această lungă discuţie, ale cărei curente ne-au abătut uneori din calea noastră, încerc nevoia să determin poziţia. Iată coordonatele mele:

Cred că, pentru orice întreprindere care necesită acţiunea colectivă a oamenilor, trebue ca aceştia să accepte să-şi supună mişcările proprii, voinţei unice a unui şef. Fără el, vorba, discuţiile şi conflictele umplu timpul care nu mai poate fi regăsit, ocazia se depărtează şi fericirea cea mai trainică, cea mai fermecătoare, alunecă cu o mişcare repede spre prăpastia Lucrurilor Nerealizate.

In ce privește acest șef, personaj indispensabil, la care nici democrațiile nu se pot lipsi să recurgă, sunt cu putință două atitudini: lealitatea și neîncrederea. Numai cea dintâi îmi pare singura constructivă și generoasă.

Asupra felului în care șeful trebue să fie ales, am, firește, ideile mele pe care ți le voi expune odată. Insă groaza mea de anarhie e atât de mare, încât sunt totdeauna gata să mă încred în șeful de fapt și să-l susțin atât timp cât n'a dovedit, prin inacțiune, lașitate sau cruzime, că e nedemn să comande.

De altminteri, în afară de dreptul însuși al acțiunii, admit, din toată inima, că orice comandament trebue să fie supus unor legi, unei charte. Susțin însă că o adunare, minunată când e vorba de a supraveghea, e totdeauna incapabilă de acțiune, că secretul înfrângerii îl găsim în comandamentul divizat, că un grup nu poate comanda niciodată nimic, nici măcar un prânz. Nu uita că, «cu excepția unor oameni de elită, A Treia Republică ar fi fără îndoială acum vasala Imperiului German» sau, Polonia, fiind învinsă, sclava poliției lui Lenin. Nu-ți cer să ai încredere în omul de acțiune, fără critică, nici control. Iți cer numai să nu ai în el o neîncredere *a priori* și o nerecunoștință neîndreptățită. Lipsa de respect, oroarea de orice ierarhie, sunt sentimente noi și urîcioase. In veacul Feudalității, oamenii țineau la șefii lor. Grecii din Iliada respectau pe Achille. Grecii decadenți nu vorbesc decât de libertate. Citai adineaori pe Platon... In Republica sa găsești un discurs minunat... fără îndoială că îl știi pe dinafară, aș vrea însă să-l recitesc pentru plăcerea mea. Acela în care explică cum democrația poate duce la tiranie.

FILOSOFUL

(ducându-se la bibliotecă)

Așteaptă; da, e în cartea a opta... Iată... «Oare nu această dragoste de libertate ajunsă la exces și însoțită de o extremă indiferență pentru tot restul duce, în fine, acest guvern la pieire și face tirania necesară?»

(Intinde cartea locotenentului, arătându-i pasajul)

LOCOTENENTUL

(continuând)

«Când un Stat democratic, mistuit de o sete arzătoare de libertate, e guvernat de paharnici răi care i-o toarnă în stare pură și-l fac să o bea până ce se îmbată, atunci, dacă guvernanții nu împing bunăvoința până a-i da atâta libertate câtă vrea, îi acuză și îi pedepsește, sub pretextul că sunt trădători care năzuesc la oligarhie. Tratează cu cel din urmă dispreț pe cei ce au încă respect și supunere față de magistrați; îi învinuește că sunt oameni de nimic, sclavi de bună voie... E cu putință ca, în asemenea Stat, libertatea să nu se întindă în toate domeniile? Spiritul de libertate pătrunde în sânul familiilor, părinții obișnuindu-se să-și trateze copiii în egali și chiar să le fie teamă de ei, copiii considerându-se deopotrivă cu părinții și ne mai având nici teamă, nici respect de ei. Pătrunde în educație, profesorii temându-se și cruțându-și discipolii, și aceștia batjocorindu-și profesorii și guvernorii. Se întinde în relațiile dintre soț și soție și dintre soție și soț. Se întinde într'adevăr până și la animale: caii și măgarii, obișnuiți să meargă cu capul ridicat și fără să se simtă stingheriți, lovesc pe toți acei pe care-i întâlnesc, dacă nu li se face loc să treacă.»

FILOSOFUL

O! ştiu că Platon era un om de-al d-tale, însă însăşi existenţa textului său îţi dă posibilitatea să vezi că dorinţa de egalitate nu e, cum spuneai, o boală modernă. Grecii lui Homer murmurau ca nişte bătrâni soldaţi şi, după ce o ofensivă da greş, se înţelegeau să se îmbarce din nou pe numeroasele lor vase. Plebea romană făcea la fiecare douăzeci de ani mica ei revoluţie împotriva patricienilor.

Fenomenul apare şi dispare într'un ritm destul de regulat. O clasă diriguitoare se alcătueşte prin serviciile pe care le aduce, fie că luptă pentru alţii, fie pentrucă le conduce lucrările. E ascultată şi respectată, pentrucă e indispensabilă. Starea de echilibru, astfel atinsă, este ruptă în chip necesar, mai întâi (şi în această privinţă ai dreptate) pentrucă clasa condusă uită că pacea de care se bucură e opera clasei conducătoare, apoi pentrucă aristocraţia însăşi uită, în câteva generaţii, că privilegiile ei n'au fost decât răsplata serviciilor ei. Ea pretinde să le păstreze, fără să mai fie obligată să facă altele. Marea nobilime agrară franceză, la început alcătuită din războinici, a fost compusă mai târziu din proprietari care trăiau pe pământurile lor, buni administratori şi respectaţi ca atare. Când nobilimea s'a dus să trăiască la Versailles, Revoluţia era făcută. Marele industriaş, întemeietor de uzine, inventator şi creator, e rareori urît de lucrătorii săi. Nepoţii săi trăiesc la Paris şi pierd acest contact omenesc pe care îl dă numai convieţuirea. La primitivi, obiceiul cerea ca şeful să fie sacrificat, când era prea bătrân ca să mai conducă tribul în război. Asta se făcea cu mare politeţă şi sub pretexte religioase, însă obiectul real era practic.

Astăzi sacrificiul nu e necesar din pricina vârstei, pentrucă forţa fizică nu mai are valoare politică. Vechimea unei clase, a unei rase, obligă pe supuşii ei să o încununeze cu panglicuţe sfinte şi să o conducă cu cântecele cuvenite spre altarul de pietre sau spre Ceka.

LOCOTENENTUL

Nimic mai adevărat, însă sacrificiul şefului are ca scop să aducă la putere un şef mai tânăr, mai absolut, mai dur, şi nicidecum mediocritatea ta cu multe capete.

Intr'o zi în Maroc, înlocuind un ofiţer ucis în luptă şi pe care trupa îl iubea, dădeam primul meu ordin unui tânăr călăreţ berber. Mă privi lung, apoi fără să se supuie, fără să mişte din loc, răspunse: «Căpetenia mea a murit». Sunt momente în care o ţară întreagă îşi spune: «Căpetenia mea a murit». Aceasta nu e semn de nedisciplină. Reţin din spusele d-tale că o aristocraţie, ca să dureze, trebue să asigure permanenţa calităţilor care au făcut-o să fie aleasă. Nu e nici un motiv ca nepotul să fie mai puţin stimat de soldaţii, de lucrătorii săi, decât bunicul. Cunosc oarecum ultimele promoţii dela Saint-Cyr, dela Politehnică, dela École Centrale, unde aflu caractere pe gustul meu. Sunt tineri care, mai mult ca orice, se tem de emfază în expresia sentimentelor; din groaza pe care le-o inspiră pedantismul, mulţi se laudă că sunt uşurateci. Insă sub această uscăciune aparentă, se poate ghici ardoarea stăpânită. Uneori, când visezi la aceste lucruri, aş vrea să văd această tânără elită unită ca un fel de cavalerie, impunându-şi dorinţi, nevoi, legi mai severe decât acelea ale vulgului. Căci pe aceste principii ar trebui

« întemeiată » o elită. Atunci omul de trupă, potolit, ar recunoaşte şefi autentici.

(Se uită la ceas şi se ridică dintr'un salt)

FILOSOFUL

(care de câteva clipe priveşte cu atenţie această faţă tânără şi slabă)

« O minte în care e înnăscută dragostea tuturor eleganţelor nu se poate complace într'un sistem care le răstoarnă pe toate ». Eşti aristocrat, după cum eu sunt radical, prin temperament şi gust; e un lucru fără leac şi, de altminteri, e nevoie de toate pentru a alcătui un univers. Sper să nu te văd niciodată, înzăuat şi gata să şarjezi, de pe înălţimea baricadei pe care mă vor fi condus pasiunile mele politice, care sunt vii. Desigur, vei face ca puştile să se ridice.

LOCOTENENTUL

(jumătate glumeţ, jumătate grav)

Ce tânăr rămâi, scumpe maestre!

FILOSOFUL

Da, cu toate că de câţiva ani mi se întâmplă să-mi târăsc piciorul. Cochetărie de bătrân soldat. Insă inima e totdeauna neclintită.

LOCOTENENTUL

(în picioare, lângă cămin)

Sunt mulţumit că te-am revăzut. E adevărat că îmi cam zgâlţâi ideile, însă reuşesc să-mi refac linia. Poate nu e tocmai dreaptă; cu atât mai bine, e oricând necesar să fi mai puţin încrezător.

(Işi ia chipiul, mănuşile, şovăeşte, ca şi cum ar regreta că pleacă şi se îndreaptă încet spre fereastră)

Ce frumos e acest şir de acoperişuri care irumpe în odaie!... Peste câteva zile, soarele va apune pe un cer de un verde gingaş. Un zbor de ibişi albi va străbate câmpia dincolo de Grădinile Sultanului. Voi vedea Marrakech, zidurile trandafirii, terasele. Apoi pista se înfundă spre Miază-zi.

(Se dă la o parte dela fereastră, îşi priveşte profesorul cu un surâs şi-i întinde mâna)

FILOSOFUL

(cu o nuanţă de întrebare)

La revedere?

LOCOTENENTUL

(Pe un ton de afirmaţie veselă)

La revedere.

TABLA DE MATERIE

	Pag.
Primul dialog	5
Al doilea dialog	34
Al treilea dialog	60

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI, 1940

50
CASA DE
SCRIITORILOR

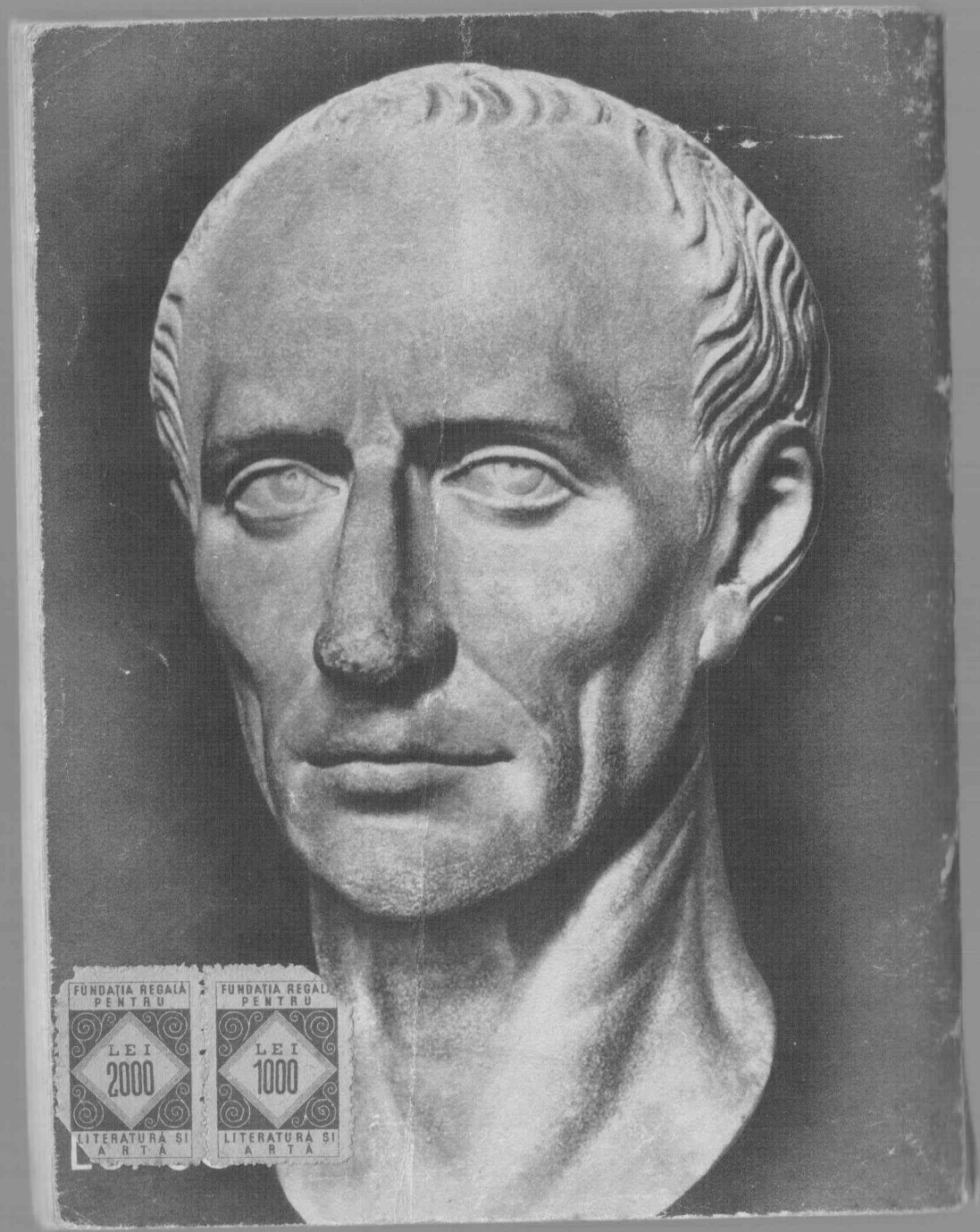
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI
2000
LITERATURĂ ȘI ARTĂ
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI
1000
LITERATURĂ ȘI ARTĂ